

Український центр економічних і політичних
досліджень імені Олександра Разумкова

**Індекс поточної економічної
спроможності: комплексна оцінка
соціально-економічної ситуації
в Україні**

Київ 2017

Індекс поточної економічної спроможності: комплексна оцінка соціально-економічної ситуації в Україні. / Людмила Шангіна, Василь Юрчишин. – Київ: Заповіт, 2017. – 44 с.

ISBN 978-966-2050-09-7

Постійна електронна адреса:

http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_IEC.pdf

ISBN 978-966-2050-09-7

© Центр Разумкова, 2017
© Видавництво «Заповіт», 2017

Бібліотека Центру Разумкова

Індекс поточної економічної спроможності

Людмила Шангіна, Василь Юрчишин

... поняття економічної спроможності охоплює не лише традиційно розглядану купівельну спроможність, але й економічну стійкість – здатність «усередненого» домогосподарства (сукупності більшості домогосподарств) до життєдіяльності за умови втрати джерел поточного доходу впродовж певного періоду часу...

Зміст

Вступ	3
1. Головні визначення і поняття	5
2. Економічна спроможність: складові, показники, особливості	10
3. Структура Індексу поточної економічної спроможності	14
4. Вагові коефіцієнти для підрядних індексів і складових	36
5. Динаміка узагальненого Індексу поточної економічної спроможності	37
Додаток	38

Вступ

Останніми роками в експертному середовищі дедалі більша увага надається забезпеченню стійкого економічного розвитку і зростання (*sustainable economic development and growth*). При цьому соціальні, гуманітарні напрями політики починають домінувати над суто економічними складовими, які вже не вважаються достатніми для характеристики сучасного суспільства. Дедалі більшою мірою увага дослідників зосереджується на поняттях рівня і «якості життя», «добробуту», «психологічного благополуччя» (*psychological well-being*), «щастя». Ідеться не просто про тривалість життя, а тривалість здорового життя, про баланс між зайнятістю (роботою) та особистим життям тощо. Зазначена тенденція передбачає дедалі ширше залучення і суб'єктивних показників – шляхом вивчення громадської думки, самооцінок громадянами умов їх життя та життя загалом (соціальне самопочуття суспільства).

Водночас, не підлягає сумніву, що саме економічні виміри суспільного розвитку залишаються його важливими складовими і переважною мірою *визначають* темпи і глибину соціального прогресу.

Аналізуючи масив різноманітних індексів, що описують і характеризують різні аспекти суспільного розвитку, можна сформулювати **два висновки**¹. **Перший** полягає в тому, що завдання оцінки добробуту, якості життя, соціального прогресу є характерними для багатьох країн. Спільним поглядом є те, що оцінювання на базі ВВП сьогодні не є достатнім, а тому оцінки мають базуватися на ширшому наборі критеріїв, насамперед, соціальних. **Другий висновок:** крім міжнародних методик

¹ Стислий опис окремих міжнародних і національних індексів див. **Додаток** до цього тексту.

оцінювання та відповідних індексів, дедалі більша увага надається розробці національних систем оцінювання поточного стану і перспектив розвитку країн. Тобто врахування національної специфіки (яка може навіть певним чином не узгоджуватись з міжнародно прийнятою), вже є на порядку денному.

При цьому, хоча частина міжнародних індексів певною мірою «ігнорують» економічні складові (як-от, в *Індексі щастя*), проте безпосередньо чи опосередковано **саме економічний добробут чи суспільна економічна спроможність є основою** досягнення значної частини інших характеристик (особливо тих, що потребують суттєвих суспільних чи приватних витрат, як, для прикладу, доступ до чистої питної води, якісних продуктів харчування, якісної освіти, гідної праці та відпочинку тощо).

Крім того, спільною характеристикою більшості міжнародних індексів та індикаторів вимірювання є **періодичність**. Оцінювання здійснюється, як правило, один раз на рік із затримкою результатів на 1-2 роки. Для стабільних економік (яким притаманна висока інерційність розвитку та відповідних показників, стійкість і спадковість інституційного поля) така періодичність є цілком прийнятною.

Зовсім інша ситуація у висхідних та особливо у трансформаційних країнах, до яких належить Україна. Тут недоліки, вади і втрати, а також їх окремі складові та характеристики мають **визначатися «в реальному часі»** – і так само швидко мають надаватись аналітичні рекомендації (що, втім, зовсім не означає вчасну реакцію влади та органів державного управління). Однак, своєчасність визначення слабких показників, негативних тенденцій та, особливо, т.зв. «злісних проблем» (*wicked problems*) надає шанс соціально-економічного покращення вже в короткостроковій перспективі.

Наразі в Україні державними та/або громадськими структурами здійснюється оперативний (щомісячний) моніторинг окремих показників, що свідчать про поточну купівельну спроможність населення, фактичний прожитковий мінімум, розміри середньої зарплати тощо.

Відбуваються також пошуки певного узагальненого показника, індикатора, індексу, який би показував динаміку купівельної спроможності українців на прикладі деякого загального набору товарів – як-от: соціально значимі продовольчі товари; «борщовий набір», або «Індекс українського борщу»; «кошик ліків» тощо².

Названі індикатори (як і багато інших), безумовно, дають певне уявлення про стан і тенденції купівельної спроможності (отже, і поточного рівня добробуту) населення України та можуть мати позитивний вплив на

² Так, моніторинг вартості соціально значимих продовольчих товарів (23 позиції) здійснює Державна служба статистики (<http://www.ukrstat.gov.ua>); моніторинг споживчих цін на ліки; вартості мінімального продуктового кошика, «борщового набору» – Українська аграрна конфедерація, Український клуб аграрного бізнесу, (<http://ucab.ua>); вартості «кошика ліків», «Індексу українського борщу» – Економічний дискусійний клуб (<http://dclub.com.ua>).

соціально-економічну політику уряду, за умови сприйняття та врахування ним виявлених проблем і тенденцій.

Водночас, цим індикаторам дещо бракує комплексності для ширшого погляду на соціально-економічне середовище країни та відповідно – врахування тих процесів і явищ, які впливають на суспільну купівельну спроможність і суспільний добробут загалом. З огляду на це та в руслі згаданих пошуків, пропонується **Індекс поточної економічної спроможності**, який характеризує (інтегрує) **різні аспекти поточної купівельної спроможності, доступу до грошових ресурсів, а також фінансової стійкості громадян** (насамперед, в частині їх заощаджень), що в сукупності й **може слугувати оцінкою стану і тенденцій соціально-економічного середовища України загалом.**

1. Головні визначення і поняття

Пропоноване **поняття економічної спроможності охоплює не лише купівельну спроможність, але й економічну стійкість – здатність «усередненого» домогосподарства (сукупності більшості домогосподарств) до життєдіяльності** за умови втрати джерел поточного доходу впродовж певного періоду часу.

Економічна стійкість є однією з найважливіших умов відчуття життєвої захищеності, упевненості в завтрашньому дні – отже, можливостей побудови довгострокових життєвих стратегій, в т.ч. стратегій економічної поведінки, загалом умовою позитивного соціального самопочуття (психологічного благополуччя).

Таким чином, економічна спроможність – необхідна передумова становлення, розвитку і підвищення якості людського та соціального капіталів, а також – внутрішнього ринку, економічної активності суспільства та економічного зростання загалом.

Сенс Індексу поточної економічної спроможності (Індексу) полягає в постійному оперативному (помісячному) відстеженні поточних тенденцій державної соціально-економічної політики, що сприяють/заважають підвищенню рівня економічної спроможності суспільства, його руху до соціально-економічних європейських стандартів і норм; ініціації широких експертних і громадських дискусій навколо актуальних соціально-економічних проблем, а також – у доведенні інформації до відома громадськості та осіб, які приймають рішення, розробці відповідних пропозицій.

Отже, **Індекс, по-перше**, уможлиблює поточний (оперативний) аналіз перебігу економічних і соціальних реформ уряду; **по-друге**, дозволяє його коригувати, своєчасно виявляючи слабкі місця і критичні точки; **по-третє**, свідчить про наближення показників до аналогічних показників розвинутих країн (або віддалення від них).

Слід зауважити, що пропонований **Індекс** стосується економічної спроможності суспільства як *населення*, сукупності індивідів, фізичних

осіб, домогосподарств, тому ці терміни вживаються в тексті як синонімічні.

Індекс обраховується на підставі **низки об'єктивних і суб'єктивних показників**.

Для обрахунку **Індексу** в частині **об'єктивних показників** використовуються офіційні статистичні дані, що їх систематично (щомісяця) надають Державний комітет статистики, Національний банк України, відповідні міністерства та відомства, а також в окремих випадках – профспілки та об'єднання роботодавців України, як соціальні партнери Уряду. Використовуються щомісячні статистичні дані, які коригуються мірою надання квартальних і річних показників.

Суб'єктивні показники отримуються в результаті моніторингу громадської думки і стану соціального самопочуття українського суспільства, який здійснює соціологічна служба Центру Разумкова. Тут увага зосереджується насамперед на оцінках громадянами матеріального становища їх сімей, рівні підтримки окремих кроків влади, довіри до владних і державних інститутів.

Вага кожного з показників визначається шляхом експертних оцінок.

Застереження: офіційні дані не завжди є коректними; так, дані про чисельність наявного населення впродовж останніх 16 років наводяться «за оцінкою», без перепису населення³; відчутний сектор тіньової економіки робить досить умовними дані про зайнятість, заробітну плату, соціальні виплати тощо; **дані про рівень інфляції**, як правило, **не збігаються з відчуттями громадян** і, відповідно, з їх суб'єктивними оцінками власного добробуту та його змін.

Об'єктивні показники обиралися, виходячи з основних факторів впливу на поточну суспільну економічну спроможність і з урахуванням наявних помісячних офіційних даних (оскільки частина статистичних даних подається лише у квартальних та/або річних показниках).

Серед факторів впливу на економічну спроможність обрані наступні.

У частині **впливу на поточну платоспроможність**: середня номінальна заробітна плата (відповідно – мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум, заборгованості з виплат заробітної плати); споживчі ціни (Індекс споживчих цін, реальна заробітна плата); тарифи на житлово-комунальні послуги (рівень оплати, покриття субсидіями на оплату); наявність/відсутність державного контролю над цінами на соціально значимі товари (насамперед, продовольчі)⁴.

³ За час незалежності загальний перепис населення України зроблений лише один раз – у 2000р. Наступний перепис мав бути зроблений у 2010р.; його результати уможливили б коригування даних, однак перепис не відбувся.

⁴ В Україні державне регулювання цін на соціально значимі продовольчі товари запроваджене Постановою КМУ №1548 від 25 грудня 1996р., однак з 2014р. Постанова фактично не діє, а у 2017р. регулювання було взагалі скасовано. Докладно див., наприклад: Б.Данилишин. Реальні доходи населення України стрімко падають. –

У частині **впливу на економічну стійкість**: ставки комерційних банків (впливають на визначення банками відсоткових ставок за вкладками та позиками); обмінний курс національної грошової одиниці (девальвація/ревальвація); рівень кредитування населення; рівень депонування населенням коштів на рахунках банківських установ; рівень зайнятості/безробіття; чисельність населення загалом.

У якості базового рівня аналізу взято грудень 2013р. Припускається, що на той час макроекономічні показники характеризувалися відносною стійкістю і перебували під відносно незначним впливом зовнішніх конкурентних факторів (врізка «*Чому в якості базису порівняння обрано 2013р.?*»). Тому «поточний стан» (для будь-якого періоду) оцінюється саме відносно кінця 2013р., що водночас дає можливість отримувати та аналізувати динаміку тих чи інших складових **Індексу** (місяць до місяця).

ЧОМУ В ЯКОСТІ БАЗИСУ ПОРІВНЯННЯ ОБРАНО 2013Р.?

Економіка України після глибокої кризи 2009р. (падіння реального ВВП сягнуло майже 15%) і зміни політичних «команд» у 2010р. почала поступове посткризове відновлення. Втім, його динаміка вичерпалась упродовж двох років, і вже 2012-2013рр. можуть характеризуватись як депресивні (таблиця «*Головні макроекономічні показники України*»):

- економічний розвиток фактично призупинився, зростання реального ВВП лише дещо перевищило нульовий рівень; кредитування фізичних осіб і домогосподарств скорочувалось як у номінальному виразі, так і в структурі ВВП;

- офіційна інфляція впала також до нульового рівня та адміністративно утримувалася заради популістської демонстрації «стабільності»; курс гривні залишався, по суті, фіксованим, що також мало слугувати аргументом на користь стабільності макроекономічного середовища. Однак, курсова та інфляційна фіксація досягалася лише за рахунок втрати низки макроекономічних позицій, насамперед – стрімкого скорочення валютних резервів (з майже \$35 млрд. наприкінці 2010р. до \$20 млрд. наприкінці 2013р.), що практично «програмувало» подальшу валютну кризу, а з нею і соціально-економічні втрати; зростання дефіциту зовнішньої торгівлі (фактично до 9% ВВП); нарощування зовнішніх боргів (на \$5 млрд, частина з яких була не економічно обумовлена, а мала політизований характер прив'язки до Росії).

Водночас, були загальмовані чи призупинені структурні процеси: гальмувалися заходи, спрямовані на посилення конкурентоспроможності і входження в нові європейські ринки; законсервована приватизація; тіньова діяльність домінувала над формуванням інституту ефективного приватного власника; відбувалося посилення ручного управління бюджетними процесами, яке визначалося «наближеністю» бізнесів і регіональних влад до правлячої верхівки. Тобто економіка України «впевнено» спрямовувалася до депресивності, а криза 2014-2015рр., видається, була б неминучою навіть без лютневої революції 2014р.

Однак, саме тому кінець **2013р.** може розглядатись як «**вища точка «розвитку» нереформованої стагфляційної економіки України**», від якої доцільно відштовхуватися в аналізі соціально-

економічних процесів та оцінці рівня суспільного добробуту. Власне, тому динаміка Індексу може **слугувати й оцінкою реформувань і трансформаційних перетворень** після революції Гідності.

Головні макроекономічні показники України

	2010	2011	2012	2013	2014
ВВП, \$ млрд.	136,4	163,2	175,8	183,3	133,5
ВВП, % зростання	4,1	5,2	0,2	0,0	-6,6
Зростання ІСЦ, % (груд.-груд.)	9,1	4,6	-0,2	0,5	24,9
Кредити, надані домашнім господарствам, млрд. грн. (на кінець періоду)	209,5	201,2	187,6	193,5	211,2
Валові резерви, \$ млрд.	34,6	31,8	24,5	20,4	7,5
Сальдо рахунку поточних операцій, \$ млрд.	-3,0	-10,2	-14,3	-16,5	-4,6
Прямі іноземні інвестиції, \$ млрд.	5,8	7,0	7,2	4,1	0,3
Курс: грн. / \$1 (на кінець періоду)	7,96	7,99	7,99	8,1	15,8
Зовнішній державний борг, \$ млрд.	25,0	25,9	27,3	29,9	32,9

У якості **базової компоненти для оцінки рівня економічної спроможності** вибрано **номінальну середню заробітну плату**, відносно якої визначаються низка інших показників. Зосередженість на номінальній зарплаті зумовлена наступним: заробітна плата є найбільшою за обсягом складовою у структурі доходів українських домогосподарств⁵; як свідчать емпіричні дослідження, існує високий позитивний зв'язок між рівнем середньої заробітної плати та обсягом фінансових активів на душу населення – що, за браком в Україні статистичних даних про фінансові активи громадян (домогосподарств) дозволяє судити про їх економічну стійкість (врізка «*До проблеми економічної стійкості українського суспільства*»⁶).

ДО ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Коли йдеться про економічну стійкість, маються на увазі не лише заощадження (насамперед, у банківській системі), дедалі більшого значення у світі набувають фінансові активи загалом⁷. В багатьох висхідних країнах останнє оцінити досить важко, насамперед, внаслідок інституційної неусталеності, значного тіньового сектору, слабкості розвитку фінансових ринків. Однак, міжнародні фінансові інститути надають певні оцінки. Так, відома німецька страхова компанія *Allianz* у черговому звіті про глобальне багатство 2016р. оприлюднила рейтинг країн за обсягами фінансових активів, у т.ч. на душу населення. Серед 53 країн Україна посіла останню позицію – валові фінансові активи середньостатистичного українця склали лише €845, що помітно менше,

⁵ Утім, в окремі періоди її частка наближається до частки соціальних виплат і трансфертів, що, крім іншого свідчить про її недостатність і знижену здатність виконувати стимулюючу функцію.

⁶ Джерело: Allianz Global Wealth Report 2016. –

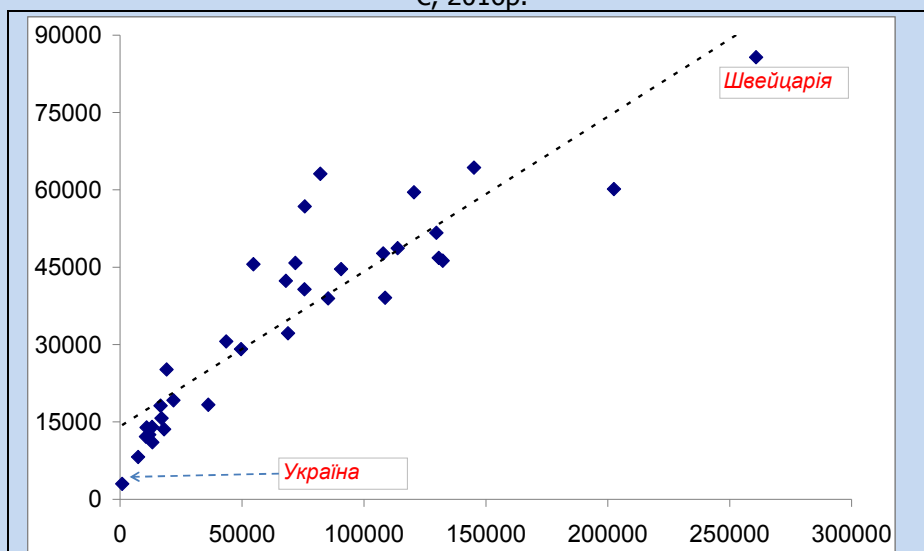
https://www.allianz.com/v_1474281539000/media/economic_research/publications/.

⁷ ... до яких належать також облігації, акції, боргові розписки, приватизаційні сертифікати, страхові і пенсійні поліси та інше.

зокрема Казахстану (€1348), показники якого ще в рейтингу 2012р. були майже вдвічі меншими від українських. Звичайно, економічне провалля в Україні 2014-2015рр. мало незаперечний негативний вплив на все економічне середовище країни.

Загалом, хоча, як вказувалось, оцінка фінансових активів не завжди є легкою справою, проте емпіричні дослідження вказують на високий позитивний зв'язок між рівнем середньої заробітної плати і обсягом фінансових активів на душу населення (діаграма «Середньорічна заробітна плата і обсяг фінансових активів на душу населення»). Зрозуміло, лише за умови високої економічної динаміки можливим є стійке нарощування заробітної плати і купівельної спроможності, що, своєю чергою, дозволить підвищити рівень наявних фінансових активів, а з тим і економічну стійкість у середньостроковій перспективі.

Середньорічна заробітна плата і обсяг фінансових активів на душу населення, €, 2016р.

Індекс як узагальнена величина, має складові (змінні), визначені відповідно до названих вище факторів впливу та з урахуванням доступності офіційних статистичних (об'єктивних) даних. Для їх опису та уніфікації показників використовуються відповідні **підрядні індекси – співвідношення показників, виражені у відсотках (індексні величини) до базового періоду (грудень 2013р.) і надалі – місяць до місяця.**

Слід зауважити, що пропонований **Індекс** (з акцентуванням економічних складових) є лише першим кроком до побудови дійсно комплексного індикатора, який враховуватиме широкий спектр як статистичних показників, так і даних соціологічних досліджень громадської думки і коректно відбиватиме зміни в розвитку країни, а з тим – сприятиме запровадженню більш активної і цілеспрямованої соціальної політики держави.

2. Економічна спроможність: складові, показники, особливості

Як зазначалося вище, у якості базової компоненти для оцінки рівня економічної спроможності вибрано номінальну середню заробітну плату. Заробітна плата щільно пов'язана з соціальними стандартами, що визначаються державою⁸. Ідеться насамперед про прожитковий мінімум і мінімальну заробітну плату. Тому є сенс стисло окреслити нинішню ситуацію з цими соціальними стандартами в Україні.

Соціальні стандарти

Прожитковий мінімум. Стандарт прожиткового мінімуму в Україні має ряд особливостей. Головними серед них є, *по-перше*, його характер – радше фізіологічний, ніж соціальний; *по-друге*, прожитковий мінімум не є соціальною (державною) гарантією; *по-третє* – прожитковий мінімум не є одночасно неоподатковуваною величиною. Через зазначений характер прожиткового мінімуму фактично існує дві його форми: офіційний прожитковий мінімум і фактичний.

- **офіційний прожитковий мінімум**⁹ – вартість т.зв. споживчого кошика¹⁰; яка встановлюється Законом про Державний бюджет на наступний рік для чотирьох соціальних груп і в середньому на одну особу (загальний прожитковий мінімум); відповідно, показник має п'ять значень. У цьому тексті,

⁸ За участі соціальних партнерів: представницьких органів профспілок та об'єднань роботодавців. Утім, участь профспілок є доволі формальною.

⁹ «Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування..., а також мінімального набору непродовольчих товарів... та мінімального набору послуг..., необхідного для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості». Закон «Про прожитковий мінімум», ст.1 (zakon.rada.gov.ua).

Названі у визначенні набори складають вміст «споживчого кошика».

¹⁰ Вміст «споживчого кошика» формується Міністерством соціальної політики, Міністерством економічного розвитку, Міністерством фінансів, Міністерством охорони здоров'я за (формальної) участі громадських структур, зокрема, профспілок і затверджується Кабінетом міністрів України (далі – КМУ). Уперше вміст кошика був встановлений у 2000р. (Постанова КМУ №656 від 14 квітня 2000р.), і попри вимоги ст.3 Закону «Про прожитковий мінімум» стосовно обов'язкового перегляду вмісту кошика що п'ять років, до 2015р. не переглядався. У квітні 2015р. до суду був поданий позов проти КМУ, але лише після того, як Уряд програв дві судові справи і було винесене рішення Вищого адміністративного суду, Уряд був змушений дещо переглянути вміст споживчого кошика. На цей час чинною є Постанова КМУ від 11 жовтня 2016р. З огляду на згадану статтю Закону, можна прогнозувати, що наступний перегляд кошика відбудеться лише у 2021р. – Постанова КМУ «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» №780 від 11 жовтня 2016р. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-п>.

«Кошик» охоплює 296 товарів і послуг, однак привертають увагу наступні обставини: він не містить видатків, наприклад, на міжміські поїздки (лише міські та приміські – 534 та 95 поїздок на рік, відповідно, для працевдатних осіб), не кажучи вже про міжнародні, а також на користування авіатранспортом; не передбачені видатки на Інтернет, мобільний зв'язок; терміни користування побутовими електроприладами – 10 років і більше.

якщо не вказано інше, **використовується розмір офіційного прожиткового мінімуму для працездатних осіб.**

Розмір офіційного прожиткового мінімуму застосовується для встановлення розміру мінімальної пенсії за віком (у цьому випадку йдеться про прожитковий мінімум для непрацездатних осіб), стипендій та інших соціальних виплат, для обчислення деяких зборів і стягнень, для встановлення меж, у яких здійснюється індексація зарплат, пенсій, інших виплат постійного характеру у зв'язку з інфляцією¹¹. Розмір загального офіційного прожиткового мінімуму використовується і для «загальної оцінки рівня життя в Україні» (Закон «Про прожитковий мінімум», ст.1).

На відміну від широко застосовуваної практики, **прожитковий мінімум в Україні не збігається з неоподатковуваним мінімумом**¹².

З 1 січня 2017р. офіційний прожитковий мінімум для працездатної особи набув функції нормативу для встановлення мінімального посадового окладу – тарифної ставки працівника найнижчої кваліфікації (Ірозряду), яка є основою для формування тарифної сітки (замінивши мінімальну заробітну плату)¹³. При цьому, норми основних видів товарів і послуг (включно із продуктами харчування) у «споживчому кошику», попри його перегляд, практично не змінилися з 2000р., і не відповідають сучасним вимогам і реаліям

- **фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум** – розраховується Міністерством соціальної політики в цінах поточного місяця та з урахуванням податків і зборів з доходу фізичних осіб. Показник фактичного прожиткового мінімуму призначений «для спостереження за динамікою рівня життя в Україні»¹⁴. Як правило, фактичний прожитковий мінімум значно перевищує офіційний: так, у липні 2017р. фактичний прожитковий

¹¹ Закон «Про проведення індексації доходів громадян» (1991р.), Постанова КМУ «Про упорядкування структури заробітної плати, особливості проведення індексації та внесення змін до деяких нормативно-правових актів» №1013 від 9 грудня 2015р.

¹² У більшості країн ЄС заробітна плата в розмірі мінімальної не оподатковується. В Україні неоподатковуваний мінімум встановлений у 2003р. і дорівнює 17 грн.; для деяких випадків і розрахунків використовується *мінімальна соціальна пільга*, розмір якої дорівнює 50% офіційного прожиткового мінімуму для працездатної особи (так, у 2017р. її розмір становить 800 грн.). Див.: Податковий кодекс України; послідовно: п.5 підрозділу 1 розділу XX; підпункт 169.1.1. пункту 169.1. ст.169 розділу IV та Закон «Про Державний бюджет» на відповідний рік (для 2017р. – ст.7).

¹³ Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 6 грудня 2016р. (ст.1). Попереднє визначення: «мінімальна заробітна плата – законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці (обсяг робіт)» (КЗОТ, с.95).

¹⁴ У Законі «Про прожитковий мінімум» вказано: «Для спостереження за динамікою рівня життя в Україні на основі статистичних даних про рівень споживчих цін спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади в галузі праці та соціальної політики розраховує щомісяця фактичний розмір прожиткового мінімуму на одну особу, а також для тих, хто відноситься до соціальних і демографічних груп населення» (ст.5).

мінімум для працездатної особи перевищував відповідний офіційний показник (1 684 грн.) на 2 324 грн. (більш ніж удвічі).

Мінімальна заробітна плата. Мінімальна зарплата, поряд із прожитковим мінімумом, є одним із соціальних стандартів. Її законодавче визначення, отже – функції, з 1 січня 2017р. зазнало змін. Якщо раніше мінімальна зарплата розглядалася як «законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці (обсяг робіт)», то наразі вона визначається як «встановлений законом мінімальний розмір оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці». Водночас, якщо раніше тарифна ставка робітника першого розряду, яка є основою для формування тарифної сітки, повинна була встановлюватись «у розмірі, що перевищує законодавчо встановлений розмір мінімальної заробітної плати», то тепер «мінімальний посадовий оклад (тарифна ставка) встановлюється у розмірі, не меншому за прожитковий мінімум для працездатних осіб» – що вносить суттєві корективи у формування тарифної сітки.

Розмір мінімальної заробітної плати встановлюється Законом про Державний бюджет на наступний рік за поданням Уряду (Міністерства фінансів). Розмір мінімальної зарплати впливає, зокрема на розмір податкової пільги, ставку Єдиного податку та на певні стягнення (штрафи).

Теоретично, мінімальна заробітна плата повинна бути не меншою від прожиткового мінімуму, а відповідно до міжнародних вимог її розмір має встановлюватись на рівні 2-2,5 прожиткових мінімумів. Тим часом, в Україні мінімальна зарплата зрівнялася з розміром офіційного прожиткового мінімуму лише з 1 листопада 2009р.

З 1 січня 2017р. мінімальна заробітна плата була підвищена до 3 200 грн., а прожитковий мінімум встановлений на рівні 1 600 грн. Таким чином, співвідношення мінімальної зарплати до прожиткового мінімуму формально наблизилося до міжнародних нормативів. Проте, це наближення є позірним, зокрема – через вкрай занижений розмір офіційного прожиткового мінімуму.

Попри підвищення **мінімальна заробітна плата залишається нижчою від фактичного прожиткового мінімуму**¹⁵. Таким чином, наразі мінімальна зарплата встановлена на рівні споживання, заледве достатнього для простого відтворення здатності до праці; про розширене відтворення та/або потребу утримувати сім'ю працівника, а також про регулюючу і стимулюючу функції мінімальної зарплати не йдеться (див. вірзку «*Адекватність мінімальних соціальних стандартів*»). Також слід нагадати про негативний вплив відставання офіційних соціальних стандартів від реальних темпів інфляції.

¹⁵ Так, у липні 2017р. номінальна мінімальна зарплата становила 3 200 грн., а фактичний прожитковий мінімум для працездатної особи (з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб) – 3 913 грн., отже: розмір офіційного прожиткового мінімуму для працездатної особи (1 684 грн.) занижений, порівняно з фактичним прожитковим мінімумом на 2 229 грн., або на 132,4%. (<http://www.msp.gov.ua/news/13799.html>).

АДЕКВАТНІСТЬ МІНІМАЛЬНИХ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ

Фактично всі соціальні стандарти в Україні є наразі заниженими і не відповідають практиці розвинутих країн або нормативам, рекомендованим документами міжнародних організацій (зокрема, МОП, ВООЗ). Насамперед це стосується офіційного прожиткового мінімуму, який передбачає фактично фізіологічний рівень виживання людини; відповідно, є заниженою мінімальна заробітна плата, а відтак – і середня. У результаті структура витрат українських домогосподарств є характерною для бідних суспільств. Так, за міжнародними оцінками, до бідних належать верстви населення, які витрачають на продукти харчування понад 50% своїх доходів.

В Україні середнє домогосподарство витрачає на харчування близько 50% сукупних доходів, тобто більшість населення може класифікуватись як бідне (таблиця «Сукупні витрати...»).

Сукупні витрати у розрахунку на одне домогосподарство

	2013	2016
Витрати, грн. в середньому за місяць	3820	5720
Зокрема, споживчі сукупні витрати у т.ч., % загального	90,2	93,2
продукти харчування та безалкогольні напої	50,1	49,8
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	9,5	16,0

З наведених у таблиці даних видно, що останніми роками частка споживчих витрат на продукти харчування зменшилася лише на «символічні» 0,3%, зате стрімко, майже в 1,7 разу зросла частка витрат на житлово-комунальні послуги. Таким чином, якщо у 2013р. на продукти харчування та житлово-комунальні послуги домогосподарство витрачало 59,6% сукупного доходу, то у 2016р. ця частка зросла до двох третин – 65,8% доходу. Крім того, значні витрати припадають на ліки і транспортні послуги.

Для порівняння: у 2010р. домогосподарства країн ЄС у середньому витрачали на ці дві позиції 36% доходу: на житлово-комунальні послуги – 24%; на продукти харчування – 12%¹⁶.

Крім того, з 2014р. відзначаються зміни у структурі витрат: знижується частка видатків на непродовольчі товари, послуги, транспорт, зв'язок, відпочинок і культуру, інші товари і послуги, зокрема ремонт. Є підстави вважати, що ці зміни торкаються насамперед т.зв. середнього класу – громадян (домогосподарств), які за рівнем доходів не можуть претендувати на державні допомоги, проте змушені скорочувати видатки на платежі, що не належать до т.зв. монопольних, обов'язкових. Так, це стосується видатків на відпочинок, товари тривалого користування, нерухомість. Коротко кажучи, погіршується типова (типологічна) структура споживання середнього класу, який змушений переходити до структури споживання, характерної для бідніших верств населення, втрачаючи при цьому одну із своїх основних типологічних рис.

¹⁶ Періодичність збору і надання інформації Євростатом про споживчі витрати населення – п'ять років (<http://edclub.com.ua/analitika/na-shcho-vytrachayut-koshchy-domogospodarstva-ukrayiny-ta-yes>).

3. Структура Індексу поточної економічної спроможності

Як зазначалося вище, відповідно до визначених факторів впливу на економічну спроможність та з урахуванням доступності офіційних статистичних (об'єктивних) даних виокремлюється кілька **головних груп індикаторів**, які, своєю чергою, складаються з низки **змінних (компонентів), значеннями яких (для уніфікації) є відповідні індексні величини (підрядні індекси)**.

Індекс економічної спроможності формується за такою структурою:

- Група 1: **Заробітна плата та соціальні стандарти:**
 - o (1.1) реальна зарплата,
 - o (1.2) номінальна середня і мінімальна зарплати,
 - o (1.3) середня зарплата і прожитковий мінімум.
- Група 2: **Диспропорції/зближення в доходах і заборгованості:**
 - o (2.1) регіональні диспропорції/зближення,
 - o (2.2) міжгалузеві диспропорції/зближення,
 - o (2.3) заборгованість з виплати заробітної плати,
 - o (2.4) рівень оплати населенням житлово-комунальних послуг,
 - o (2.5) забезпеченість субсидіями на покриття житлово-комунальних послуг.
- Група 3: **Заощадження і додаткові грошові ресурси:**
 - o (3.1) рівень депонування,
 - o (3.2) депозитний запас,
 - o (3.3) кредитне покриття депозитів,
 - o (3.4) процентна премія,
 - o (3.5) купівля-продаж готівкової іноземної валюти.
- Група 4: **Демографія і зайнятість:**
 - o (4.1) чисельність наявного населення,
 - o (4.2) навантаження зареєстрованих безробітних на вакантні робочі місця.

Група 1. Заробітна плата та соціальні стандарти

Для побудови Індексу економічної спроможності використовуються такі підрядні індекси:

- **індекс реальної середньої заробітної плати** – визначається відношенням зміни номінальної середньої заробітної плати та індексу споживчих цін; дає можливість оцінити кількість товарів і послуг, які працівник може отримати за свою номінальну заробітну плату;

- **індекс Кейтца** – співвідношення мінімальної і номінальної середньої зарплати на одного працівника; індекс дає можливість оцінити здатність заробітної плати забезпечити мінімальний *гідний рівень життя* працівників;

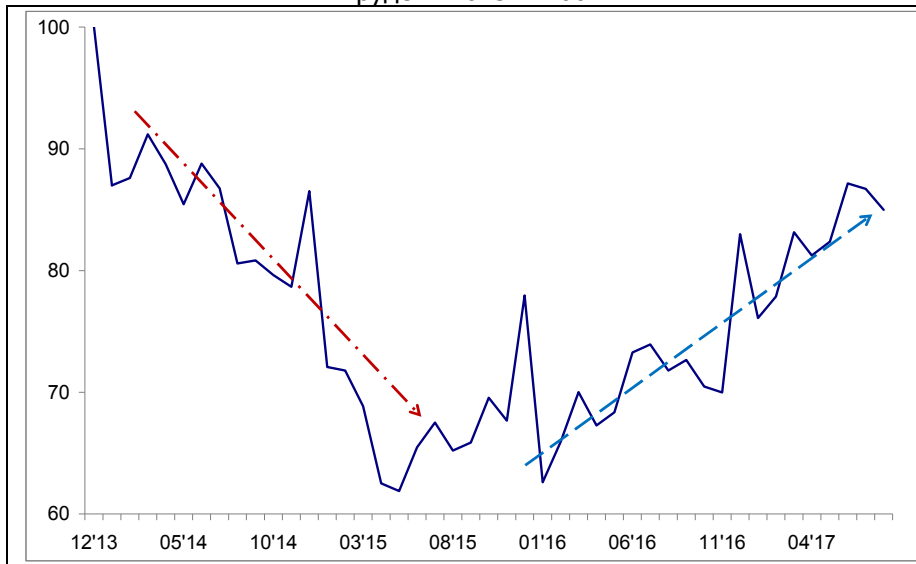
- **індекс фактичного перевищення середньою зарплатою прожиткового мінімуму** – доларовий еквівалент названого перевищення.

1.1. Реальна заробітна плата

Видається очевидним взаємозв'язок: вища реальна зарплата – вищі можливості працівника забезпечувати належний рівень добробуту – вище

значення **Індексу**. Однак, у випадку України такі зв'язки порушені: так, підвищення показників реальної зарплати не обов'язково означає реальне покращення добробуту (зокрема, у випадку зростання заборгованостей з виплат зарплати, зволікання з наданням субсидій для покриття житлово-комунальних послуг, втрати заощаджень внаслідок банкрутств банків або різкої девальвації національної валюти тощо).

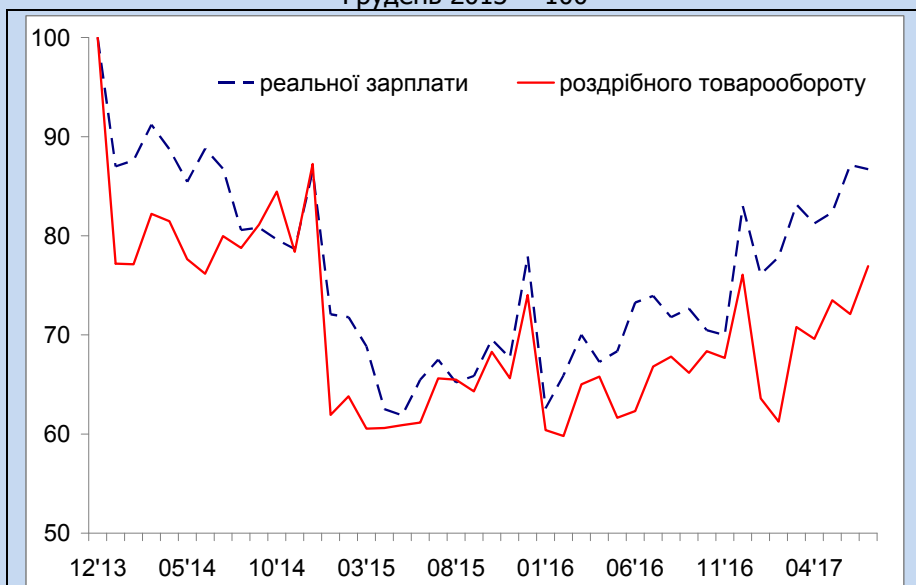
Індекс реальної заробітної плати,
Грудень 2013 = 100

РЕАЛЬНА ЗАРПЛАТА І КУПІВЕЛЬНА СПРОМОЖНІСТЬ

Динаміка реальної заробітної плати значимо позитивно корелює з динамікою роздрібного товарообороту, тобто дійсно може слугувати індикатором поточної купівельної спроможності населення (діаграма «Індекси реальної зарплати і роздрібного товарообороту»).

Індекси реальної зарплати і роздрібного товарообороту,
Грудень 2013 = 100

Найнижчий рівень реальної заробітної плати в Україні спостерігався в першій половині 2015р. Надалі динаміка реальної зарплати, хоч і була вкрай нестійкою (у т.ч. внаслідок сезонних коливань), проте

демонструвала тенденцію до зростання (діаграма «Індекс реальної заробітної плати»). Між тим, реальна заробітна плата значною мірою співвідноситься з купівельною спроможністю (врізка «Реальна зарплата і купівельна спроможність»).

Загалом, згадане вище шокове падіння реальних зарплат не є чимось надзвичайним для України (врізка «Динаміка реальної заробітної плати: довідково»). А оскільки вагомі інфляційні чинники – стрімка девальвація гривні та адміністративне значне підвищення житлово-комунальних тарифів – не усунуті, то й надалі є вірогідним періодичне падіння показників реальної заробітної плати.

ДИНАМІКА РЕАЛЬНОЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ: ДОВІДКОВО

Упродовж 2000-2008рр. Україна демонструвала високу економічну динаміку – середньорічне зростання ВВП сягало 7%, що забезпечувало прискорене підвищення номінальної і реальної заробітних плат. Однак, глобальна фінансова криза 2008-2009рр. спричинила різке погіршення економічних показників, реальні зарплати на початку 2009р. були приблизно на чверть нижчими за відповідні показники літа 2008р.

У посткризовий період реальні зарплати мали стійку тенденцію до підвищення. Однак, під час кризи 2014-2015рр. (надвисокі девальвація гривні та інфляція, заморожування зарплат і соціальних платежів) реальні заробітні плати знизилися до рівня 2009р. (періоду розгортання глобальної фінансової кризи). Упродовж другої половини 2015р. – початку 2016р. з'явилися сигнали про поступову економічну стабілізацію, а з тим відбулося і певне підвищення реальних зарплат.

1.2. Номінальна середня і мінімальна зарплати

Співвідношення мінімальної і номінальної середньої зарплати на одного працівника, або *Індекс Кейтца* дозволяє оцінити здатність заробітної плати забезпечити мінімальний *гідний рівень життя* працівників; Індекс відбиває рівень їх соціальної захищеності використовується як один показників ефективності подолання бідності. Рекомендовані значення Індексу: МОП – 50%, ЄС – 60%.

В Україні значення цього індексу є відчутно нижчим за рекомендовані, до того ж останніми роками воно постійно знижувалося: так, якщо у січні 2010р. індекс становив 45,4%, то у 2013р. – 33,7%; 2014 – 30,4%; 2015 – 26,3%; 2016 – 24,7%¹⁷.

Значною мірою це пояснюється тією обставиною, що з грудня 2013р. мінімальна заробітна плата залишалася незмінною і становила – 1 218 грн.¹⁸, тоді як номінальна середня заробітна плата зростала.

¹⁷ Економічна ситуація в Україні: головні показники огляду НБУ. – <http://ukr.segodayna.ua/economics/enews/ekonomicheskaya-situaciya-v-ukraine-glavnye-pokazateli-obzora-nbu-1036645.html>.

¹⁸ З 1 грудня 2013р. по 1 грудня 2015р. мінімальна зарплата становила 1218 грн. Уряд відмовлявся від підвищення або індексації мінімальної зарплати через необхідність стрімкого збільшення витрат на оборону. Див., наприклад: Рівень соціального захисту населення погіршується. – <https://ukr.media/politics/241171/>.

Ситуація змінилася а початку 2017р.: двократне підвищення мінімальної зарплати з 1 січня зумовило одномоментне збільшення значення Індексу, однак – з подальшим його помітним зниженням (діаграми «Мінімальна зарплата як частка середньої зарплати», «Індекс мінімальної зарплати у середній»)¹⁹.

Отже, з високою вірогідністю можна прогнозувати, що до кінця поточного року динаміка Індексу Кейтца стрімко наблизатиметься до «традиційного» для України рівня (35-40%), – що й відбувалось упродовж I півріччя 2017р.: значення Індексу зменшилося з 53,3% у січні до 43,6% у липні.

1.3. Середня зарплата і прожитковий мінімум

Наведені відносні показники (прожиткового мінімуму чи мінімальної зарплати як частки середньої зарплати) не достатньо чітко вказують на реальний рівень суспільного добробуту, насамперед, через заниженість офіційного прожиткового мінімуму, а відтак – і мінімальної зарплати, попри її згадане вище двократне збільшення. Крім того, як зазначалося, в Україні не користуються довірою офіційні дані, зокрема про рівень інфляції. Тому реальні показники (номінальні, скориговані за інфляцією) доходів (зарплат, соціальних трансфертів тощо) часто (принаймні на неофіційному, побутовому рівні) вимірюються тими одиницями чи ціновими індикаторами, чия вартісна чи купівельна спроможність не викликає сумніву і сприймається більшістю населення. В Україні таким ціновим індикатором виступає долар США.

Таким чином, як індикатор реалістичної оцінки добробуту (переважно середнього класу) доречно використовувати **доларовий еквівалент перевищення середньої зарплати** одного із соціальних стандартів (насамперед прожиткового мінімуму), на основі якого визначатиметься і відповідний індекс.

Розмір мінімальної зарплати почав збільшуватися лише з грудня 2015р. (1 378 грн.), а на кінець 2016р. (з 1 грудня) він становив 1 600 грн.

¹⁹ Динаміка співвідношення та відповідного індексу, «прив'язаного» до базового періоду (грудень 2013р.), надають «синхронності» відповідним трендам.

Слід зазначити, що звичайно динаміка середньої зарплати випереджає динаміку соціальних стандартів і свідчить про загалом зростання номінальної середньої зарплати впродовж аналізованого періоду (діаграма «*Перевищення середньою зарплатою прожиткового мінімуму*»)²⁰.

Водночас, унаслідок девальвації 2008-2009 і 2014-2015рр. суттєво зменшилася доларова вартість будь-яких гривневих активів²¹, у т.ч. обсягу перевищення середніх зарплат над прожитковим мінімумом (девальвація «з'їдає» гривневе перевищення) (діаграма «*Доларовий еквівалент перевищення середньою зарплатою прожиткового мінімуму*»)²¹. Тобто, сталося погіршення показників добробуту не лише малозабезпечених верств, але й осіб із середніми та (дещо) вищими рівнями доходів (зарплат).

Іншими словами, рівень економічної спроможності суспільства, порівняно з груднем 2013р., відчутно знизився – що й фіксує **індекс фактичного перевищення середньою зарплатою прожиткового мінімуму** (діаграма «*Індекс фактичного перевищення...*»).

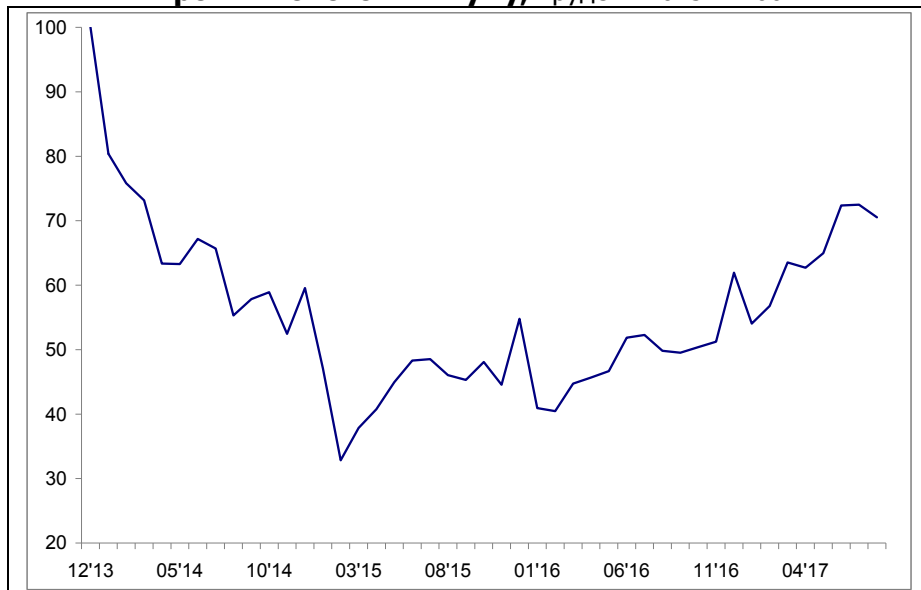
Певна (хоч і слабка) макроекономічна стабілізація, а з тим і зміцнення курсової динаміки гривні, за одночасного підвищення середньої номінальної зарплати, сприяла поступовому покращенню доларового еквівалента вказаного перевищення, що може інтерпретуватись як

²⁰ При цьому слід брати до уваги таку особливість, як нерівномірність упродовж року нарахування заробітної плати та інших виплат працівникам. Так, наприкінці року спостерігається різке зростання виплат (т.зв. «тринадцята зарплата», премії, бонуси тощо), що зумовлює(щорічно) відчутне зростання середньої зарплати у грудні місяці. У січні-лютому кожного року відбувається суттєве зменшення нарахувань, а тому знижується середня зарплата. Втім, упродовж аналізованого періоду очевидним є зростаючий тренд номінальної середньої зарплати (при тому, що соціальні стандарти тривалий час залишаються незмінними).

²¹ Найглибше шокове знецінення гривневих активів у доларовому еквіваленті сталося на початку 2015р. внаслідок курсового обвалу національної валюти. Звичайно, це призвело до різкого зниження рівня такої складової економічної спроможності, яким є економічна (в т.ч. фінансова) стійкість.

підвищення рівня економічної спроможності громадян із середніми та вищими зарплатами.

Індекс фактичного перевищення середньою зарплатою прожиткового мінімуму, Грудень 2013 = 100

Слід зробити наступне **загальне зауваження** стосовно середньої пенсії і середньої заробітної плати.

Рівень добробуту пенсіонерів – вагома складова економічної спроможності суспільства. Тим часом, в Україні рівень пенсійного забезпечення є вкрай низьким, а динаміка розміру пенсій помітно відстає від динаміки зарплат²². Про це свідчить, зокрема, постійне зниження останніми роками коефіцієнту заміщення – відношення середньої місячної пенсії до номінальної середньої місячної заробітної плати. Рекомендоване значення цього коефіцієнту – 55-60% (МОП – не нижче 55%²³). В Україні коефіцієнт заміщення є значно нижчим від рекомендованого значення, а понад те – демонструє сталу тенденцію до зниження. Так, у 2011р. (на початок року) він становив 42,7%; у 2012 – 40,1%; 2013 – 42,4%; 2014 – 41,1%; у 2015р. – 38,3%; 2016 – 32,5%.

Для оцінки достатності середньої пенсії фахівці пропонують, за аналогією з індексом Кейтца, використовувати індекс співвідношення мінімальної пенсії до середньої. Зокрема, на початок 2016р. такий індекс складав 63,3% – при тому, що офіційний рівень прожиткового мінімуму (отже,

²² Проблема пенсійного забезпечення та наповнення бюджету Пенсійного фонду є однією з найгостріших у нинішній Україні. Доречно зауважити, що однією з причин дефіциту Пенсійного фонду України міжнародні експерти вважають обмеження максимальної суми зарплати, з якої сплачується ЄСВ. У результаті основне податкове навантаження припадає на невисокі і середні зарплати – тобто найбільшою від цього мірою потерпає український середній клас, оскільки його переважну більшість становлять наймані працівники. Вказане може бути названо однією з причин того, що на цей час середній клас в Україні залишається нечисельним та економічно слабким.

²³ Основні висновки МВФ щодо зниження ставки ЄСВ та стану пенсійного забезпечення в Україні. – https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/3Віт-МВФ_МД-1.pdf.

мінімальної пенсії) для непрацездатних осіб занижений, порівняно з фактичним прожитковим мінімумом, удвічі²⁴.

Чисельність пенсіонерів в Україні є значною (близько 12 млн. осіб), тому важливо було б оцінити параметри їх економічної спроможності та, зокрема – їх фактичні втрати, зумовлені кризовими, в т.ч. девальваційними, процесами. Однак, на жаль, в Україні немає систематизованих помісячних показників розміру середньої пенсії (наявні лише квартальні показники за 2016-2017рр.), тому цей важливий індикатор наразі вимушено залишається поза увагою.

Між тим, є підстави сподіватися, що очікуване т.зв. «осучаснення пенсій» може призвести до підвищення відповідної економічної спроможності, тоді співвідношення середньої зарплати і середньої пенсії може слугувати «видимим» індикатором економічної спроможності незаможних (до яких значною мірою належать пенсіонери) верств населення. Проте це – для наступних досліджень.

Група 2. Диспропорції/зближення доходів і заборгованості

Як зазначено вище, ця група складається з наступних компонент (змінних)

- (2.1) регіональні диспропорції/зближення,
- (2.2) міжгалузеві диспропорції/зближення,
- (2.3) заборгованість з виплати заробітної плати,
- (2.4) рівень оплати населенням житлово-комунальних послуг,
- (2.5) забезпеченість субсидіями на покриття оплати житлово-комунальних послуг,

значення яких також представлені у форматі відповідного підрядного індексу:

- **індекс регіонального зближення** – відношення середніх заробітних плат двох областей з відносно низькими зарплатами до відповідних показників двох областей з відносно високими зарплатами;

- **індекс галузевого зближення** – відношення середніх заробітних плат двох галузей національної економіки з відносно низькими зарплатами до відповідних показників двох галузей з відносно високими зарплатами;

- **індекс заборгованості з виплати зарплати** – відношення кількості «умовно заборгованих» номінальних середніх зарплат до загальної суми заборгованості;

- **індекс оплати населенням житлово-комунальних послуг** – величина покриття оплатою нарахованих сум;

- **індекс забезпеченості субсидіями** – відношення кількості домогосподарств, які отримали субсидії, до кількості домогосподарств, які зверталися за ними.

²⁴ Докладно див., наприклад: О.Кириченко. Щодо аналізу стану соціальної сфери України в умовах економічної кризи. – <http://irbis-nbuv.gov.ua>.

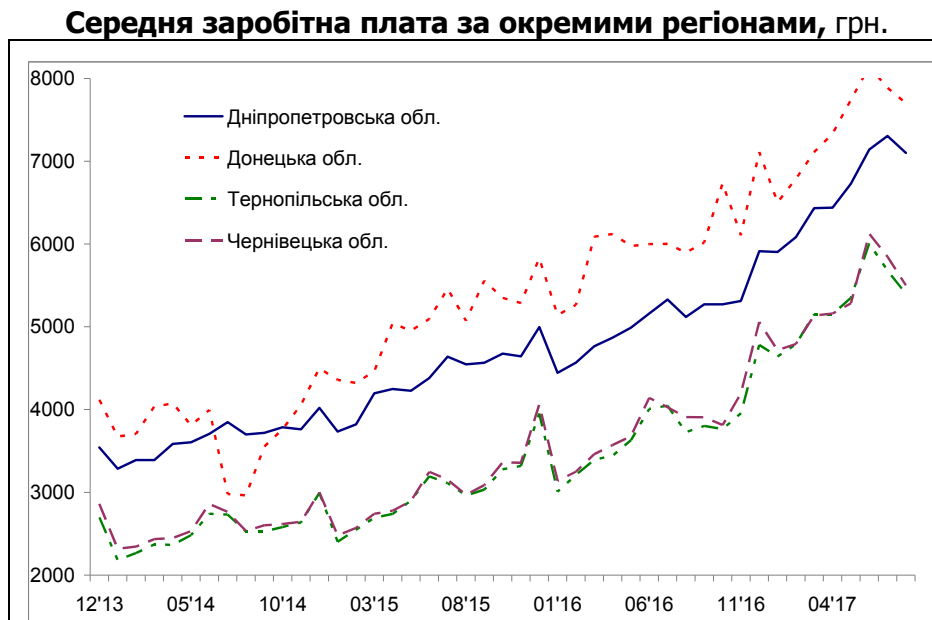
2.1. Регіональні диспропорції/зближення

Заробітні плати за регіонами в Україні демонструють значні розбіжності. Історично промислове і капіталомістке виробництво зосереджене переважно у східних областях країни, також там вищими є зарплати (порівняно з іншими областями). Структурна модернізація вже спричиняє витіснення або зниження попиту на певні спеціальності у східних областях. Нова ж хвиля індустріалізації, започаткована в центральних і західних регіонах, вірогідно, підвищуватиме попит на кваліфікованих працівників у промислових сферах виробництва саме там.

Слід сказати, що високі регіональні відмінності (диспропорції) є негативним чинником для підвищення мобільності робочої сили. Відомо, що працівники першочергово звертають увагу на забезпеченість житлом, а також величину номінальної заробітної плати, яку їм можуть запропонувати роботодавці. Хоча вагомими також є умови праці, цінова динаміка, стан довкілля, проте міграційні потоки переважно пов'язані з можливостями отримати житло і вищі зарплати.

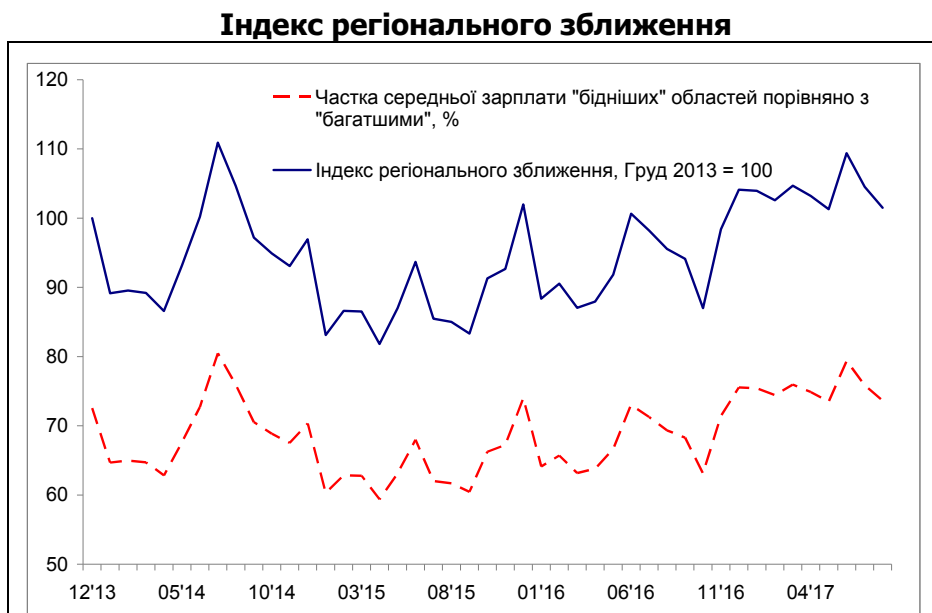
Тому можна стверджувати, що зменшення регіональних диспропорцій, посилення тенденцій до регіонального зближення сприятимуть перетіканню трудових ресурсів до нових регіонів і нових виробничих сфер, а з тим – покращуватиметься суспільна економічна спроможність.

У якості оцінки регіональних диспропорцій/зближення обрано відношення середніх заробітних плат двох областей з відносно низькими зарплатами (Тернопільська та Чернівецька) до двох областей (промислових лідерів) з відносно високими зарплатами (Дніпропетровська та Донецька) (діаграма «Середня заробітна плата за окремими регіонами»).

Статистика свідчить: якщо впродовж 2015-2016рр. середня заробітна плата в областях з низькими доходами складала 65-70% середньої заробітної плати в областях з вищими доходами, то у 2017р. цей показник зріс до 70-75% і відповідно покращилося значення Індексу регіонального

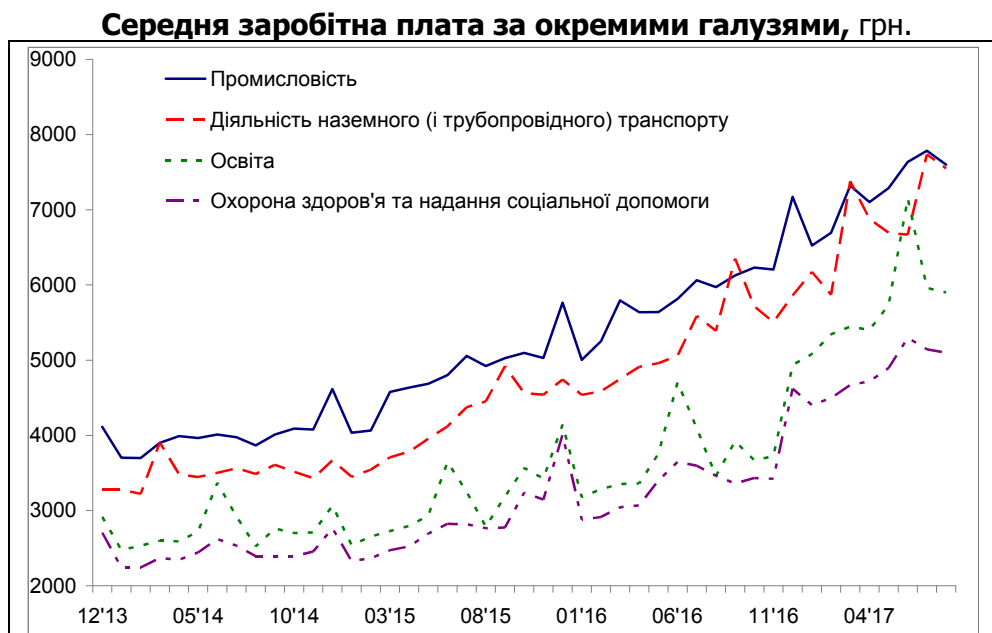
зближення – навіть перевищивши рівень грудня 2013р. (діаграма «Індекс регіонального зближення»).

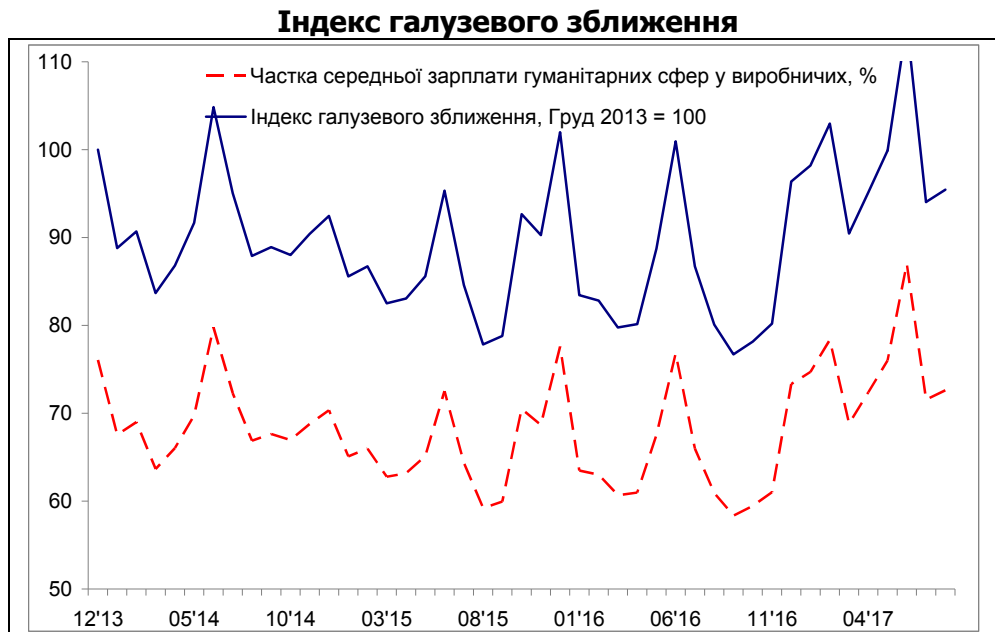
Таке зближення можна оцінити як **цілком позитивне для кращого розподілу робочої сили**, підвищення продуктивності праці, модернізації виробництва, що, за умови збереження відзначеної тенденції, може привести до **підвищення зарплат та суспільної економічної спроможності загалом**.

2.2. Міжгалузеві диспропорції/зближення

Так само, як і в попередньому випадку, можна оцінити й міжгалузеві диспропорції/зближення. У якості оцінки взято співвідношення заробітних плат двох «гуманітарних» галузей (освіти та охорони здоров'я) і двох «виробничих» сфер діяльності (промисловості та діяльності наземного транспорту) (діаграма «Середня заробітна плата за окремими галузями»).

Частка середньої зарплати в гуманітарних сферах упродовж останніх років залишалася на рівні 70-75%, що відповідно відбиваються у значеннях Індексу галузевого зближення, втім – без явної тенденції до зменшення (діаграма «Індекс галузевого зближення»).

Тим часом, слід акцентувати необхідність послідовного (випереджаючого) підвищення заробітних плат у гуманітарних сферах, оскільки саме вони переважною мірою формують людський капітал, насамперед, його якісний вимір. Тому наближення показників оплати праці в «гуманітарних» сферах до відповідних показників у виробничих галузях (а надалі – і в галузях і сферах з найвищими рівнями оплати праці) є чинником **покращення як суспільної економічної спроможності**, так і людського капіталу українського суспільства.

2.3. Заборгованість з виплати заробітної плати

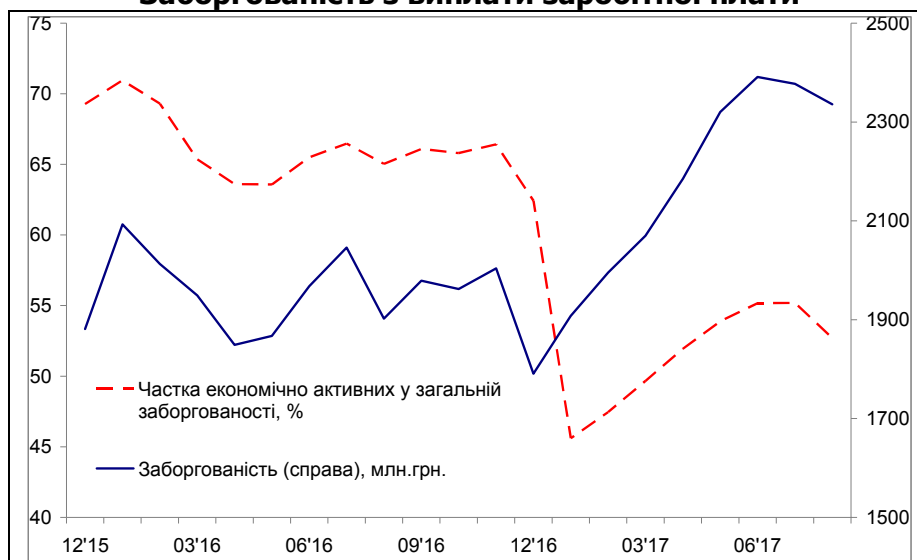
Нинішньою особливістю оплати праці в Україні є досить **високий рівень заборгованості з виплат заробітної плати**. Зрозуміло, що це означає погіршення можливостей працівників як підтримувати належний рівень поточної купівельної спроможності, так і забезпечувати свою економічну стійкість.

Упродовж 2016р. заборгованість з виплат заробітної плати коливалась навколо 1,9-2,0 млрд. грн., а частка заборгованості економічно-активних підприємств у її загальному обсязі складала близько 65% (діаграма «Заборгованість з виплати заробітної плати»). Наприкінці 2016р. – на початку 2017р. завдяки додатковим виплатам вдалося знизити як обсяг заборгованості, так і частку економічно активних підприємств у формуванні загальної заборгованості.

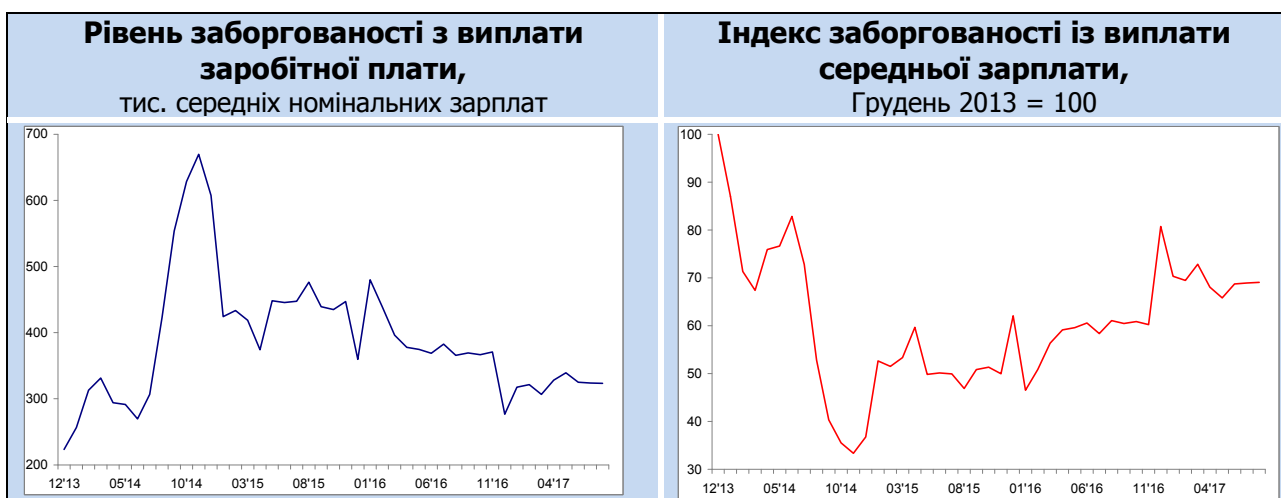
Однак, у 2017р. спостерігається **погіршення** ситуації: збільшуються як загальні обсяги заборгованості (наприкінці I півріччя – 2,4 млрд. грн.), так і частка в ній економічно-активних підприємств (понад 55% порівняно з 45-47% на початку року). Поки не можна однозначно стверджувати, що зростання заборгованості з виплат зарплати є безпосереднім

наслідком підвищення мінімальної зарплати²⁵, а з тим і погіршення можливостей роботодавців забезпечити належний рівень нового рівня оплати праці. Втім, і проявлені зміни в динаміці не є випадковими.

Заборгованість з виплати заробітної плати

Слід зауважити, що абсолютні показники заборгованості не є задовільною оцінкою, оскільки стара заборгованість «дешевшає» внаслідок інфляції (проте на поточний рівень справляє реальний негативний тиск).

Відносною оцінкою рівня заборгованості може виступати кількість «умовно заборгованих» середніх зарплат (діаграма «Рівень заборгованості з виплат заробітної плати»), при цьому більше значення є сигналом про погіршення ситуації з реальними наявними доходами працівників. Тому для побудови Індексу економічної спроможності, де зростання значення змінної свідчить про її підвищення, можна використати обернену величину вказаної кількості «умовно заборгованих» зарплат, названий тут **Індексом заборгованості з**

²⁵ На початку року окремі аналітики, розглядаючи можливі наслідки стрімкого підвищення мінімальної зарплати (з 1600 до 3200 грн.), вказували на значні ризики, зокрема підвищення рівня безробіття та нарощування заборгованості з виплат зарплат.

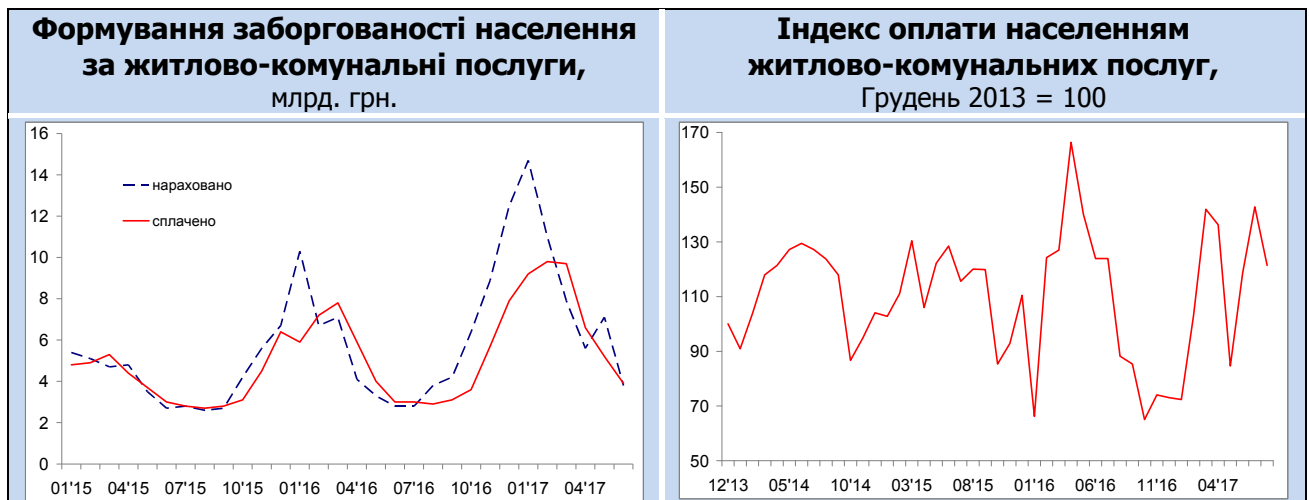
виплати середньої зарплати (діаграма «Індекс заборгованості з виплат заробітної плати»).

Дані за аналізований період свідчать, що попри зростання заборгованості динаміка зростання заробітних плат була вищою, тому й відносна вартість накопиченої заборгованості з виплат заробітної плати (а з тим – і рівень економічної спроможності) має слабку тенденцію до покращення.

2.4. Рівень оплати громадянами житлово-комунальних послуг

Для України є характерним й інший рівень заборгованості – з оплати громадянами житлово-комунальних послуг. Слід зауважити, що загалом громадяни намагаються переважно виконувати свої зобов'язання. Однак, спостерігаються певні особливості. Так, відзначається висока циклічність рівня оплати за спожиті послуги, а з тим і рівня заборгованості. Рівень заборгованості помітно зростає (нараховані платежі перевищують сплачені) упродовж осінньо-зимового періоду (дорогий опалювальний сезон) і суттєво знижується (оплата перевищує нарахування) по завершенню опалювального сезону, коли знижується поточна вартість «платіжок» (і населення вже може частково погашати накопичену в попередній період заборгованість з оплати) (діаграма «Формування заборгованості за житлово-комунальні послуги»). Тобто громадяни не уникають сплати – вони просто не в змозі «поточно» оплачувати високі нарахування за спожиті послуги в період зимового опалення.

Водночас, оскільки заборгованості з часом «дешевшають» (у т.ч. внаслідок підвищення середньої номінальної заробітної плати), то частина громадян може свідомо йти на заборгованості, очікуючи їх реального здешевлення з часом. Така поведінка, з одного боку, певним чином покращує їх економічну спроможність, а з іншого – ускладнює трактування характеру впливу змін у динаміці заборгованості на суспільну економічну спроможність (у параметрах «позитивний – негативний»).

Відносною оцінкою (індексом) рівня заборгованості може виступати величина покриття оплатою нарахованих сум, виражена у відсотках у т.ч. до попереднього періоду – **Індекс оплати громадянами житлово-комунальних послуг**. Зрозуміло, зростання рівня оплати та покриття нарахувань означає, що у громадян «з'являються» «додаткові» кошти (переважно у весняно-літній період),

які дозволяють оплачувати поточні нарахування, а також частково погашати заборгованості, накопичені раніше (в осінньо-зимовий період) (діаграма «Індекс оплати населенням житлово-комунальних послуг»).

2.5. Забезпеченість домогосподарств субсидіями на покриття оплати житлово-комунальних послуг

Як зазначалося вище, до механізмів підтримки поточної платоспроможності домогосподарств належить надання субсидій домогосподарствам, доходи яких не дозволяють їм повною мірою сплачувати вартість спожитих послуг. Упродовж останніх двох з половиною років цей механізм загалом виконував свою функцію, однак, часовий лаг (зсув) між моментом звернення за субсидіями та їх фактичним наданням, що ускладнює коректну оцінку його ефективності²⁶ (діаграма «Кількість звернень і призначень субсидій»²⁷).

Утім, оскільки для отримання субсидій потрібні підтвердження низької платоспроможності, то, зрозуміло, що звернення за субсидіями в переважній більшості випадків означає низький рівень поточної економічної спроможності загалом. Надані субсидії (попри часову затримку) сприяють покращенню економічної спроможності. Тому в підході до субсидій використано ту ж методику (покриття), яка застосовувалась у випадку оплати житлово-комунальних послуг.

Тобто оцінкою рівня забезпечення субсидіями на оплату спожитих ЖКП слугує відношення кількості домогосподарств, які отримали субсидії, до кількості домогосподарств, які зверталися за ними – **Індекс забезпеченості субсидіями**. Зростання значення Індексу означає покращення поточної економічної спроможності, зниження – її погіршення (діаграма «Індекс забезпеченості субсидіями»).

Хоча, поза сумнівом, механізми субсидій малозабезпеченим домогосподарствам мають вдосконалюватись і зміцнюватись (оскільки

²⁶ Крім того, обгрунтовані нарікання викликають незадовільні механізми контролю, що може як ускладнювати отримання субсидій домогосподарствами, які дійсно потребують підтримки, так і відкривати доступ до субсидій цілком заможним верствам (у випадку недобросовісного декларування майна та доходів).

²⁷ Агрегована інформація доступна лише з січня 2015р.

саме звернення за субсидіями вже сигналізує про вкрай низьку платоспроможність тих домогосподарств, які звертаються), проте для цього індексу характерними є значні (переважно сезонні) коливання значень, що потребує врахування для коректного оцінювання його значимості для суспільної економічної спроможності загалом.

Група 3. Заощадження і додаткові грошові ресурси

Як зазначалося, група «**Заощадження і додаткові грошові ресурси**» складається з наступних компонент:

- (3.1) рівень «вузького» депонування,
- (3.2) депозитний запас,
- (3.3) кредитне покриття депозитів,
- (3.4) процентна премія,
- (3.5) купівля-продаж готівкової іноземної валюти,

значення яких також представлені у форматі відповідного підрядного індексу:

- **індекс «вузького» депонування** – відношення обсягу депозитів населення до готівки в обігу;
- **індекс депозитного запасу** – відношення обсягу депозитів населення до поточної номінальної середньої зарплати;
- **індекс кредитного покриття депозитів** – відношення обсягу кредитів населенню до обсягу депозитів населення;
- **індекс різниці ставок** – різниця депозитних і кредитних ставок;
- **індекс купівлі-продажу готівкової іноземної валюти** – відношення обсягу продажу банками населенню готівкової іноземної валюти до обсягу її купівлі у населення.

3.1. Рівень «вузького» депонування

Однією з важливих характеристик соціально-економічного середовища є рівень заощаджень населення у банківській системі²⁸. Звичайно, кожен сам обирає в якому вигляді тримати власні кошти – в готівці, на поточних або термінових рахунках банків (депозитах), або в інших активах. Водночас, визнається, що збільшення заощаджень (нарощування депозитів у банківській системі) сприяє перерозподілу ресурсів, покращуючи при цьому як доступ громадян до додаткових ресурсів, так і надійність банківської системи, що, своєю чергою, сприяє посиленню суспільної економічної спроможності.

Надання ж переваг готівці (підвищення попиту на готівку, що часто супроводжує кризові прояви на грошових і фінансових ринках) означає як зменшення можливостей отримання додаткових ресурсів через банківську систему, так її послаблення, що надалі може мати негативні наслідки і для заощаджень, і для поточної платоспроможності.

Таким чином, співвідношення між готівковими коштами (готівка в обігу) і коштами, які зберігаються чи циркулюють у банківській системі через їх

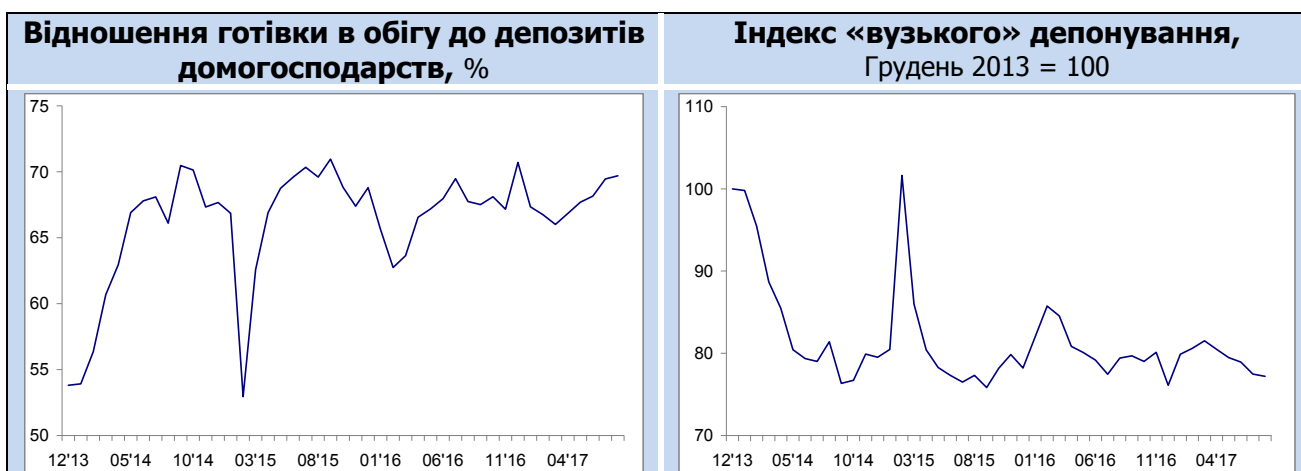
²⁸ Звичайно, йдеться про банківську систему, оскільки інші фінансові ринки в Україні не мають практичного застосування і значення для населення.

депонування, може слугувати одним з індикаторів економічної стійкості як складової суспільної економічної спроможності.

Співвідношення **готівки в обігу і депозитів населення** можна назвати **«вузьким» коефіцієнтом депонування**²⁹, який визначається через відповідні монетарні агрегати. В Україні останніми роками коливання вузького коефіцієнту депонування не є значними і перебувають переважно в діапазоні 65-70% (діаграма «Відношення готівки в обігу до депозитів домогосподарств»³⁰). Лише на початку 2015р. і 2016р. спостерігалось помітне зменшення коефіцієнта, зумовлене стрімким падінням курсу гривні (відповідно, значним зростанням гривневого еквіваленту «вартості» депозитів в іноземній валюті, при тому, що обсяг готівки в обігу природно не має різких коливань).

Оскільки можна стверджувати, що **нарощування обсягу заощаджень** населення в банківській системі є **позитивним чинником для підвищення економічної стійкості**, то для формування **Індексу економічної спроможності** використовується обернена величина до «вузького» коефіцієнту депонування, тобто – відношення обсягу депозитів населення до готівки в обігу, або Індекс «вузького» депонування.

Слід зауважити, що оскільки розширення монетарного агрегату «готівка в обігу» є слабким, а відновлення заощаджень населенням не має стійкої тенденції, то слабкою є й динаміка Індексу «вузького» депонування(діаграма «Індекс «вузького» депонування»).

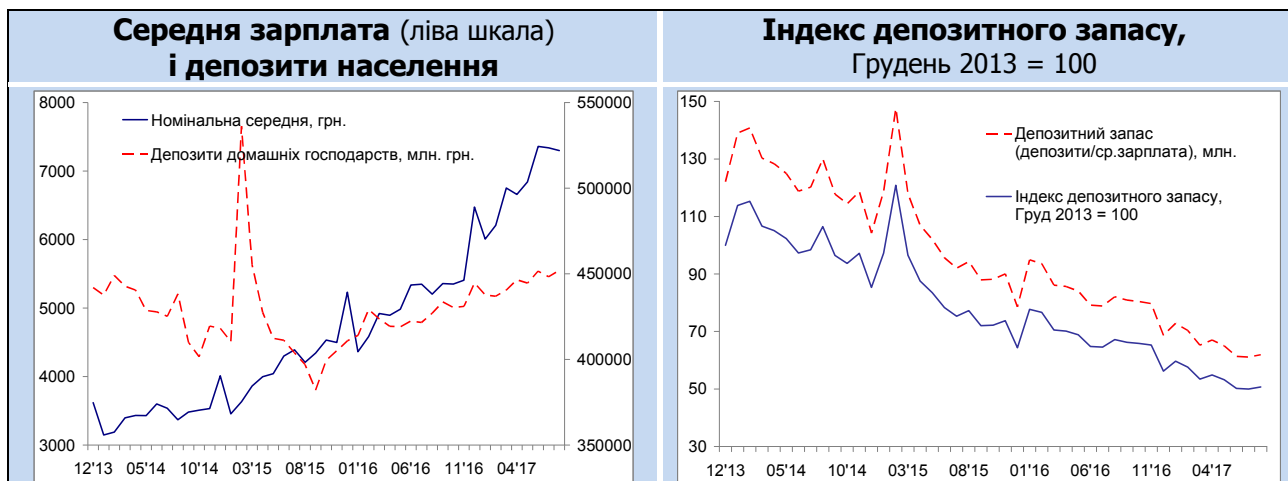
²⁹ Загалом коефіцієнт депонування визначається відношенням монетарного агрегату «готівка в обігу» до монетарного агрегату «депозити домогосподарств і підприємств».

³⁰ У цьому підрозділі, якщо не вказано інше, використані офіційні дані НБУ. – <https://bank.gov.ua/control/uk/index>. Розрахунки та оцінки – авторів.

3.2. «Депозитний запас»

Обсяг депозитів є хоча й є важливою, але недостатньою характеристикою для оцінки поточної платоспроможності чи економічної стійкості в короткостроковій перспективі. Визнано, що **чим вищим є суспільний добробут, тим менше коштів домогосподарства витрачають на поточне споживання** (насамперед, на продукти харчування, предмети першої необхідності тощо) і **тим більшу частку своїх доходів можуть заощаджувати** для витрачання (в коротко- та середньостроковій перспективі) або інвестування. Тому зростання обсягу коштів на депозитах фізичних осіб характеризує покращення не лише поточної купівельної спроможності, але й економічної стійкості, тобто купівельної спроможності в коротко- та середньостроковій перспективі³¹.

Виходячи з цього, обсяг накопичених населенням коштів у банківській системі (депозити) доречно порівнювати з величиною номінальної середньої заробітної плати в поточний період, що може слугувати індикатором «додаткової» забезпеченості населення, або «депозитного запасу» (діаграма «Середня зарплата і депозити населення»)³². Отже, **відношення обсягу депозитів населення до номінальної середньої зарплати** може бути представлене як Індекс депозитного запасу (діаграма «Індекс депозитного запасу»).

Як видно з наведених у діаграмах даних, упродовж останніх трьох років депозитний запас в Україні знизився приблизно наполовину, що сталося внаслідок, з одного боку, підвищення номінальних заробітних плат, з іншого (і переважно) – виведення громадянами значних коштів (насамперед, в іноземній валюті) з банківської системи.

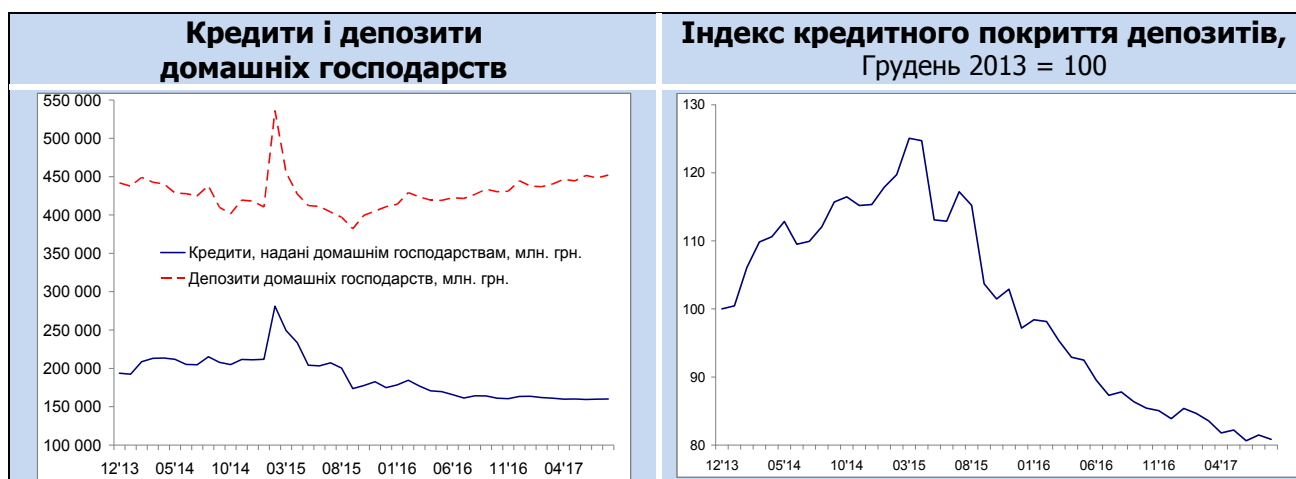
³¹ Слід зауважити, що у структурі депозитів українського населення виразно переважають короткострокові: громадяни практикують переважно депозити на вимогу, три- і шестимісячні.

³² Фактично визначається кількість номінальних місячних середніх зарплат в обсязі накопичених на депозитах коштів населення. Звичайно, депозити мають не лише працівники, які отримують заробітну плату. Власниками значної частки депозитів (невеликих за обсягами) є також пенсіонери, які, втім, мають переважно низькі пенсії, отже – вузькі можливості заощадження коштів. Тому звернення до середньої заробітної плати при вимірюванні «депозитного запасу» можна вважати виправданим.

3.3. Кредитне покриття депозитів

Інша характеристика доступності для громадян (домогосподарств) «зовнішніх» фінансових ресурсів пов'язана з перерозподілом заощаджень населення через банківську систему шляхом надання споживчих кредитів. Тобто йдеться про співвідношення депозитів громадян (домогосподарств) та отриманих ними кредитів, що свідчить про те, на скільки можливим є легальний перерозподіл через банківську систему коштів між окремими домогосподарствами (що, звичайно, посилює їх економічну спроможність). **Відношення обсягу кредитів населенню до обсягу депозитів населення** представлено як **Індекс кредитного покриття депозитів**.

Привертає увагу наступна обставина: впродовж 2015-2017рр. населення поступово відновлює депозити у банківській системі: спостерігається поступове нарощування обсягу депозитів, переважно короткострокових у національній валюті (діаграма «Кредити і депозити домашніх господарств»). Однак, банки не поспішають відновлювати кредитування населення: обсяг кредитів послідовно скорочується³³ – у зв'язку з чим значення відповідного індексу помітно зменшується (діаграма «Індекс кредитного покриття депозитів»).

Звичайно, банківська система може використовувати депозити населення для фінансування (у т.ч. кредитування) інших операцій чи кредитування юридичних осіб. Так само і кредитування населення можливо за рахунок задіяння інших джерел. Однак, зосередженість на ресурсах населення (домогосподарств) та їх легального перерозподілу покращує можливості коректної оцінки суспільної економічної спроможності.

Можна вважати, що саме **доступність і готовність до розширення депозитної системи** (а з нею і доступності кредитних ресурсів через банківську систему) слугує **складовою економічної спроможності** (окремих громадян і домогосподарств).

³³ Значною мірою це пов'язано з високим рівнем т.зв. «поганих кредитів» попередніх років, насамперед валютних, і неспроможністю багатьох позичальників розрахуватися за ними внаслідок обвальної девальвації 2014-2016рр.

3.4. Процентна премія

Процентна премія – різниця між депозитним і кредитним ставками – є ще одним мірилом доступу до грошових ресурсів. Виражена у відсотках до попереднього періоду (тут – місяця) вона формує Індекс різниці ставок.

Звичайно, громадяни воліли б мати високі ставки на свої депозити, а кредити отримувати за нижчими ставками. Банківська система, навпаки – намагається зменшувати депозитні ставки, закладаючи у кредитні ставки політичні та економічні ризики.

Підвищення різниці ставок (часто пов'язується із посиленням економічних ризиків) практично **унеможливають перерозподіл коштів**, формованих через депозитну систему. Тому зниження різниці ставок асоціюється з покращенням доступу до ресурсів (хоча цей наслідок не працює у випадку загалом високих ставок, що зумовлено загальними макроекономічними дисбалансами).

В Україні, внаслідок збереження високих ризиків і невизначеності економічної політики, кредитні ставки для населення послідовно зростають (і водночас, як відзначено вище, обсяги кредитування населення помітно скорочуються). При цьому, банки, зосередившись на прибуткових депозитних сертифікатах НБУ, можуть дозволити собі обмежувати депозитні ставки (діаграма «Процентні ставки»). Звичайно, **чим вищою є процентна премія, тим меншою – доцільність (вигідність) для населення вкладати кошти в банківську систему**, що знижує рівень потенційної економічної стійкості, отже – і економічної спроможності загалом (діаграма «Індекс різниці ставок»).

3.5. Купівля-продаж готівкової іноземної валюти

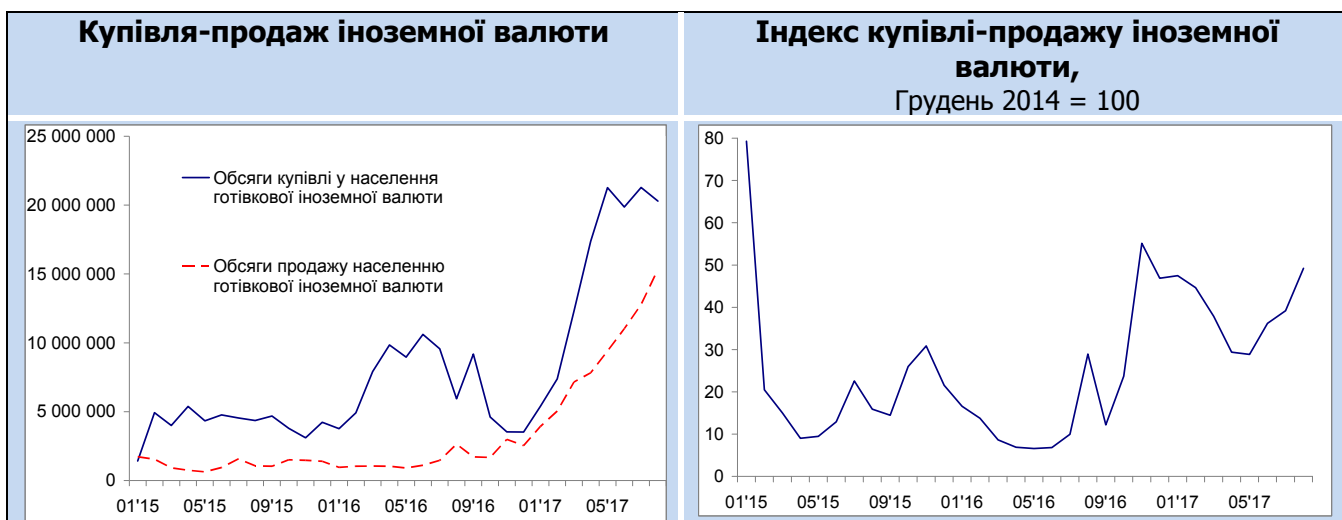
Як відзначалося вище, купівля-продаж іноземної валюти в Україні може слугувати надійним індикатором стабілізаційних процесів і підвищення/зниження рівня суспільної економічної спроможності. Так, **в умовах макроекономічної стабілізації** і підвищення доходів громадяни (домогосподарства) **нарощують обсяги купівлі іноземної валюти**.

Ситуація змінюється, коли поширюються або панічні настрої на валютних ринках, або ж відбувається суттєве погіршення економічного становища у країні. В такому випадку є підстави стверджувати, що збільшення обсягів **продажу валюти** означає, що населенню **не вистачає наявних гривневих ресурсів на виконання поточних платежів**, тобто формується дефіцит гривні (або «гривнева недостатність»)³⁴.

Це є індикатором зниження не лише поточної платоспроможності, але й, через вимивання заощаджень, коротко- та середньострокової (економічної стійкості), тобто зниження економічної спроможності загалом. І саме в періоди загострення кризових проявів обсяги продажу населенням (купівлі банками у населення) готівкової валюти стрімко зростають (діаграма «Купівля-продаж іноземної валюти»). Тому індекс **купівлі-продажу** готівкової іноземної валюти **визначається відношенням обсягу продажу банками населенню готівкової іноземної валюти до обсягу її купівлі у населення**.

Вважається, що чим більшим є перевищення купівлі іноземної валюти населенням над її продажем, тим вищою є не лише поточна купівельна спроможність, але й економічна стійкість, отже – економічна спроможність загалом.

На підставі даних, наведених у діаграмі «Індекс купівлі-продажу іноземної валюти», можна констатувати, що з осені 2016р. співвідношення між купівлею і продажем іноземної валюти населенням виглядає досить позитивно, хоча спостерігається незначне зменшення індексного показника, що певним чином відбиває і нинішню слабку макроекономічну стабільність.

³⁴ Звичайно, певні дисбаланси між попитом/пропозицією іноземної валюти можуть виникати як сезонні явища, зокрема, пов'язані з відпустками. Однак, переважна більшість туристичних замовлень в Україні оплачується у гривні (отже, заощадження в іноземній валюті переводяться у гривню шляхом продажу іноземної валюти), а для витрат за кордоном потрібна валюта (заощадження у гривнях переводяться у валюту шляхом купівлі іноземної валюти). Тобто ці два процеси частково взаємно «нейтралізують» один одного, тому насправді не спричиняють значних дисбалансів.

4. Демографія і зайнятість

Група «Демографія і зайнятість» складається з наступних компонент:

- (4.1) чисельність наявного населення,
- (4.2) навантаження зареєстрованих безробітних на вакантні робочі місця,

значення яких також представлені у форматі відповідного підрядного індексу:

- **індекс чисельності населення** – відношення чисельності населення у поточний період до чисельності у базовий, дозволяє визначити динаміку (збільшення/зменшення) чисельності населення;

- **індекс навантаження зареєстрованих безробітних на вакантні робочі місця** – відношення чисельності зареєстрованих безробітних до кількості пропонувананих роботодавцями робочих місць, дозволяє оцінити динаміку попиту-пропозиції робочої сили.

4.1. Чисельність наявного населення

Чисельність населення, як зазначалося вище, є вагомим чинником суспільної економічної спроможності, зокрема – як кількісний вимір людського капіталу. Зростання чисельності населення є основою для розширення національного виробництва (ефект масштабу), відповідно, зменшення чисельності, справляє, як правило, негативний вплив на економічне зростання³⁵. Чисельність і структура населення визначають не лише споживчий попит, але й інвестиційну, соціальну політику та політику на ринку праці. Так, високий рівень народжуваності і збільшення трудових ресурсів сприяє розширенню інвестування, припливу іноземного капіталу; старіння населення, навпаки, скорочує національні трудові ресурси і підвищує економічне навантаження на активне населення, частка якого відносно скорочується.

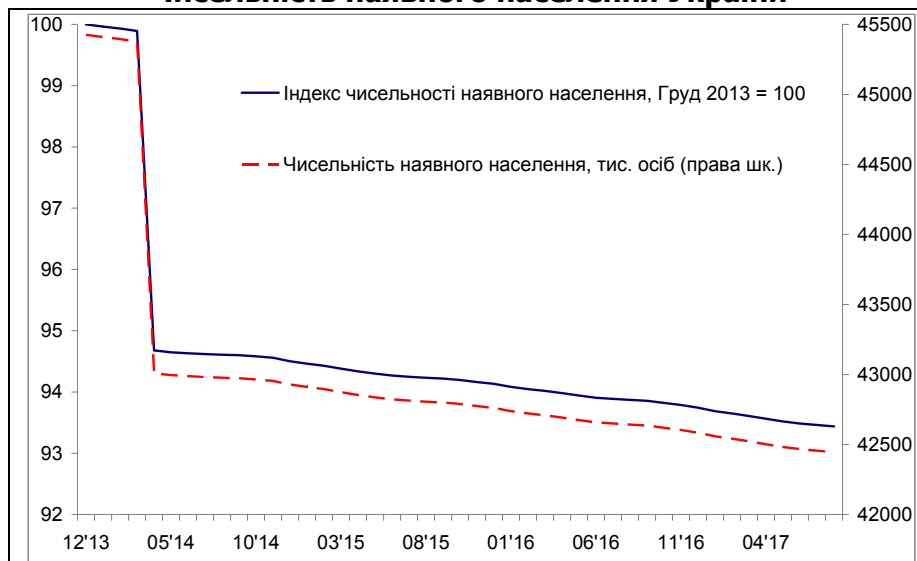
В Україні спостерігається постійне («стійке») скорочення наявного населення через, зокрема, перевищення смертності над народжуваністю, значну зовнішню міграцію, а останнім часом – і через тимчасову втрату територій (діаграма «Чисельність наявного населення України»)³⁶.

³⁵ Вплив демографічних процесів на економічне зростання – окрема складна тема. Тут доречно лише зауважити два підходи до цієї теми: концепція «меж зростання» (Римський клуб, 1970); зростання чисельності населення – позитивний чинник, оскільки стимулює споживчий попит, збільшує масштаби виробництва і знижує виробничі витрати (Г.Саймон). Окремі фахівці вважають, що в сучасному світі розвиток можливий лише в масштабах економічних систем на рівні 200 млн., і більше (в цьому випадку йдеться про США, ЄС, Бразилію, Китай, Індію, тобто не лише про окремі країни, але й про економічні союзи – що є особливо значимим для України).

³⁶ Наявне населення, за визначенням Державної служби статистики, це – «населення, яке на момент перепису перебуває на певній території, враховуючи тимчасово проживаючих (за умови їхньої відсутності у постійному місці проживання не більше ніж 12 місяців)» (<http://www.te.ukrstat.gov.ua/>).

Станом на 1 серпня 2017р. наявне населення України (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим) складало 42 286 375 осіб. (станом на 1 грудня 2013р. – 45 439 822 особи).

Чисельність наявного населення України

4.2. Зайнятість: безробіття і вакансії

Рівень зайнятості також має *безпосередній* радше коротко- і середньостроковий вплив як на поточну платоспроможність, так і на економічну стійкість суспільства, отже – на економічну спроможність загалом. Однак, рівень оплати праці формується саме через попит і пропозицію на ринку праці.

Загалом, в Україні попит на робочу силу (потреба роботодавців у працівниках для заповнення вакантних посад) має виразну сезонність: попит зростає у весняно-літній період, що, вірогідно, зумовлене розширенням робіт в аграрному секторі, будівництві, сфері обслуговування в місцях відпочинку (діаграма «Попит та пропозиція робочої сили»). Відповідно, в цей період знижується число безробітних.

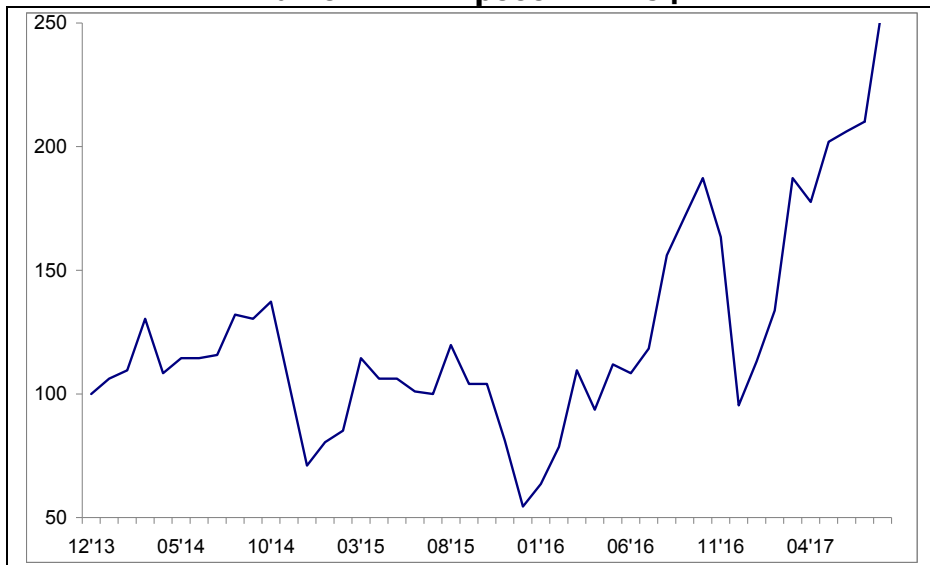
Попит та пропозиція робочої сили

За високого попиту на робочу силу, природно, відбувається **зменшення навантаження** на вакантні посади, що, звичайно, трактується як

підвищення економічної спроможності населення³⁷ (діаграма «Індекс навантаження зареєстрованих безробітних...»).

Індекс навантаження зареєстрованих безробітних на 10 вільних робочих місць

Зауважимо, хоча рівень офіційного безробіття в Україні суттєво відрізняється від оцінюваного рівня, згідно опитувань населення, проте очевидним є взаємозв'язок показників за різними методиками, що є важливою характеристикою при визначенні узагальненої динаміки зайнятості/безробіття (врізка «*Адекватність визначення динаміки безробіття в Україні*»).

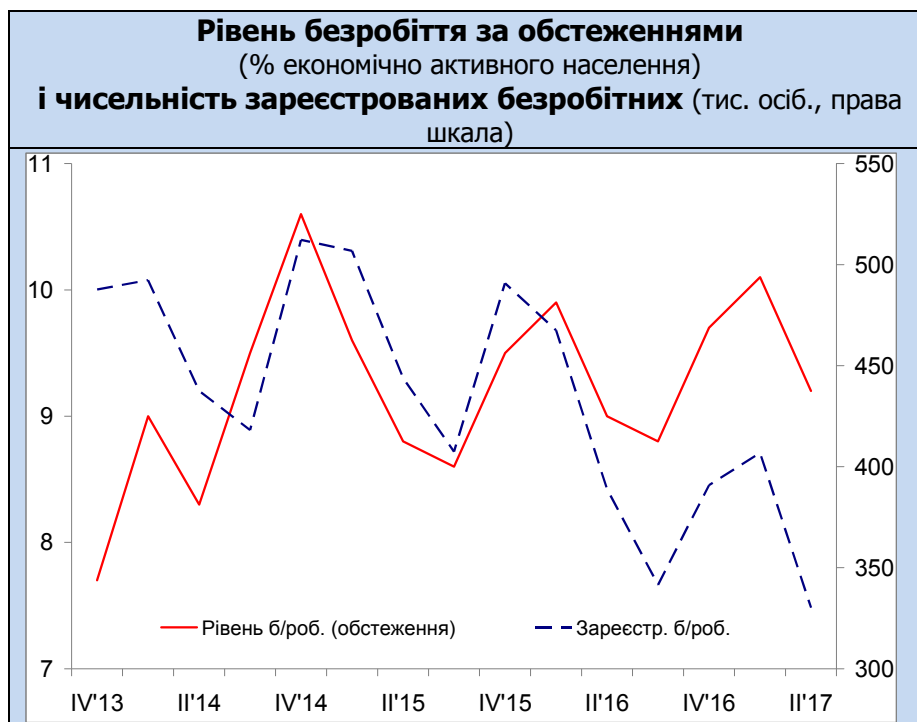
АДЕКВАТНІСТЬ ВИЗНАЧЕННЯ ДИНАМІКИ БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ

В Україні використовуються різні методики оцінки рівня зайнятості/ безробіття. Зокрема, йдеться про дані офіційної статистики – Держстату, які стосуються лише працівників, зареєстрованих у Державній службі зайнятості, а також дані, отримані в результаті соціологічних опитувань.

Звичайно, відмінності між показниками є значними. Однак, характер і динаміка квартальних змін виявляються досить близькими за різними методиками. Так, динаміка навантаження зареєстрованих безробітних на вакантні посади значною мірою позитивно корелює з чисельністю зареєстрованих безробітних. Водночас, з чисельністю зареєстрованих безробітних також позитивно корелює рівень безробіття, дані для визначення якого отримані за результатами вибіркового обстеження домогосподарств (діаграма «*Рівень безробіття за обстеженнями...*»).

Тобто, динаміка навантаження зареєстрованих безробітних (подається Службою зайнятості на щомісячній основі) є цілком прийнятною для оцінки динаміки фактичного стану безробіття в Україні.

³⁷ При обчисленні загального індексу ця компонента братиметься зі знаком мінус (вище навантаження – менші можливості задовольнити потреби безробітних – нижчий добробут).

4. Вагові коефіцієнти для підрядних індексів і складових

Заробітна плата і мінімальні соціальні стандарти	0,40
реальна зарплата	0,175
номінальні середня і мінімальна зарплати	0,15
середня зарплата і прожитковий мінімум	0,075
Диспропорції у доходах і заборгованості	0,25
регіональні диспропорції/зближення	0,05
міжгалузеві диспропорції/зближення	0,05
заборгованість із виплати зарплати	0,075
рівень оплати житлово-комунальних послуг	0,05
забезпеченість субсидіями на покриття жк-послуг	0,025
Заощадження і доступність грошових ресурсів	0,30
рівень «вузького» депонування	0,06
депозитний запас	0,06
кредитне покриття депозитів	0,06
процентна премія	0,06
купівля-продаж готівкової іноземної валюти	0,06
Демографія і зайнятість	0,05
чисельність наявного населення	0,025
навантаження зареєстрованих безробітних	0,025

Загалом 16 показників, 4 групи головних підрядних індексів

5. Динаміка узагальненого Індексу поточної економічної спроможності

Встановлення значень підрядних індексів, а також їх вагових коефіцієнтів дозволяє визначити динаміку узагальненого **Індексу поточної економічної спроможності** (діаграма «Індекс поточної економічної спроможності»). Зауважимо, що всі показники і значення змінних побудовані на основі офіційних статистичних даних, які далеко не завжди

співвідносяться з відчуттями населення. Тому, звичайно, дискусії навколо інтерпретацій мають бути продовжені.

Індекс поточної економічної спроможності

Вказана динаміка дозволяє сформулювати низку висновків стосовно соціально-економічної динаміки українського суспільства. На основі наведеної діаграми можемо вказати на помітне **підвищення значення Індексу** упродовж 2017р. (практично **до кінця 2016р. значення Індексу стійко знижувалось**). Серед складових такого покращення слід вказати:

- **посилення макроекономічних стабілізаційних процесів**, у т.ч. уникнення значної девальвації гривні, а також зниження індексу споживчих цін (інфляції). Вагомим наслідком стало значне **підвищення середньої номінальної і реальної заробітної плати** (в т.ч. за рахунок подвоєння мінімальної зарплати), а також (доларових еквівалентів) доходів домогосподарств;

- підвищення середніх зарплат сприяло певному **покращенню ситуації із заборгованостями** з виплат заробітної плати, а також оплаті житлово-комунальних послуг (у т.ч. завдяки запровадженій системі субсидій);

- послаблення і навіть **зниження регіональних і галузевих диспропорцій** (посилення зближення);

- **покращення ситуації у сфері зайнятості**.

Однак, водночас, залишаються незадовільними показники, пов'язані із заощадженнями населення та його кредитуванням (зниження обсягів кредитування за збереження високих кредитних ставок). І **особливе занепокоєння** викликає продовження зниження чисельності наявного населення в Україні.

Стосовно ж найближчих перспектив, то, зважаючи на очікуване осінньо-зимове ускладнення економічної ситуації (зокрема, підвищення девальвації та інфляції, погіршення оплати житлово-комунальних послуг), можна очікувати і **зниження значення Індексу поточної економічної спроможності**.

Додаток. Оцінки людського і суспільного розвитку

Пошук і реалізація систем оцінки людського розвитку, розвитку суспільства та його благополуччя вже має довгу історію і напевне продовжуватиметься впродовж найближчого десятиліття як у частині «осучаснення» відомих і відпрацьованих методологій, так і створенні «новітніх», у т.ч. таких, що відбивають національні характеристики і потреби. Серед «традиційних» систем оцінок чи індикаторів виокремлюються Індекс людського розвитку, Індекс соціального розвитку, Глобальний індекс благополуччя, Всесвітній індекс щастя та багато інших.

Індекс людського розвитку (ІЛР), або *Індекс розвитку людського потенціалу*, належить до категорії найбільш відомих індикаторів, які дають уявлення (та оцінку) розвитку країни³⁸. ІЛР є зведеним показником, що базується на оцінці прогресу у трьох основних сферах людського розвитку: довголіття і здорове життя, доступ до знань, достойний добробут (благополуччя)³⁹.

Базовою економічною характеристикою Індексу є рівень життя, який визначають за допомогою валового національного доходу (ВНД)⁴⁰, конвертованого у «фіксовані» міжнародні долари (зараз – вартістю на 2011р.), з використанням показників паритету купівельної спроможності (ПКС) на душу населення. В обрахуванні ІЛР використовуються як кількісні, так і якісні дані. Результати показують рівень прогресу країн, їх основні досягнення, недоліки та, найважливіше, проблеми, які вимагають негайного розв'язання.

Хоча впродовж 1990-2015рр. загальне значення ІЛР України зросло на 5,2%, але наразі валовий національний дохід є нижчим, ніж на початку 1990-х років, коли була вперше здійснена оцінка рівня людського розвитку⁴¹. За результатами 2016р. значення Індексу для України становить 0,743, країна посідає 84 місце серед 188 країн і територій⁴². Ця оцінка відбиває справжній стан справ у країні, на території якої триває

³⁸ Human Development Index (HDI). – <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>.

³⁹ Індекс людського розвитку: Україна падає, що робити. – <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/04/13/623821/>.

⁴⁰ ВНД дорівнює традиційно використовуваному ВВП (валовому внутрішньому продукту) мінус первинні доходи, що підлягають виплаті нерезидентам, плюс первинні доходи, що підлягають отриманню резидентами від нерезидентів. На відміну від ВВП, ВНД є концепцією не доданої вартості, а доходу. Втім, у переважній більшості випадків (у т.ч. для випадку України), **відмінність між ВВП країни та її ВНП не є значною** і не призводить до суперечностей. – Див., зокрема: Валовий національний дохід (ВНД). – <http://pidruchniki.com/>.

⁴¹ Упродовж 1990-2015рр. в Україні очікувана тривалість життя при народженні зросла на 1,3 року, очікувана тривалість навчання — на 2,9 року, середня кількість років навчання — на 2,2 року, але ВНД на душу населення впав на 31,9%. – Індекс людського розвитку: Україна падає, що робити. – <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/04/13/623821/>.

⁴² Коли готувалась ця публікація з'явилось повідомлення, що у 2017р. Україна посіла 64-е місце з 128 оцінених країн.

збройний конфлікт та яка повинна докладати значних зусиль для модернізації своїх економічних, політичних і соціальних інститутів⁴³.

Визнаючи важливість усіх складових Індексу людського розвитку, слід підкреслити, що саме економічний розвиток і посилення соціальної справедливості можуть найбільшою мірою сприяти підвищенню місця країни в рейтингу людського розвитку.

Індекс соціального розвитку (ІСР)⁴⁴ визначається на базі показників, що мають безпосередній вплив на **якість життя людей**. Звичайно, поняття якості життя має різні тлумачення, проте значною мірою воно стосується таких аспектів індивідуального і суспільного прогресу, як головні потреби людини, базові основи добробуту, можливості для розвитку особи та суспільства в цілому.

Незважаючи на соціальні, політичні та економічні труднощі, Україна у 2016р. отримала 66,4 бали зі 100 можливих, увійшовши до групи країн з **рівнем соціального розвитку «нижче середнього»** і посіла 63 сходинку із 133 країн, випередивши при цьому всі країни СНД⁴⁵. Так, Білорусь посіла 66 місце, Вірменія – 67, Росія – 75. Натомість Грузія суттєво зміцнила свої позиції у сфері освіти, охорони здоров'я та захисті прав людини, що у поєднанні з іншими досягненнями дозволило їй посісти 54 сходинку.

Саме соціальний розвиток⁴⁶, у якому, крім економічних досягнень відбивається рівень забезпечення прав і свобод людини, має стати ключовим орієнтиром для цілеспрямованого розвитку країни і суспільства. ІСР певним чином відокремлюється від макроекономічних показників ВВП та охоплює показники у сферах охорони здоров'я, доступності освіти та житла, забезпечення прав, рівня толерантності у суспільстві. Порівнюючи країни зі співставним рівнем ВВП, розробник ІСР – *Social Progress Imperative*⁴⁷ – доводить, що **економічний розвиток**

⁴³ Якщо за значною частиною характеристик (оцінках у різних сферах) Україна досить близька до відповідних рейтингів інших висхідних європейських країн, то за показником ВНД Україна дедалі погіршує свої результати.

⁴⁴ 2016 Social Progress Index. – <http://www.socialprogressimperative.org/global-index/>. Див. також: Індекс соціального розвитку, 2016. – <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/research/social-progress-index-2016.html>. Проект дослідження вказаного індексу розроблено американською неурядовою організацією *Social Progress Imperative* за підтримки компанії «Делойт».

⁴⁵ List of countries by Social Progress Index. –

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_Social_Progress_Index.

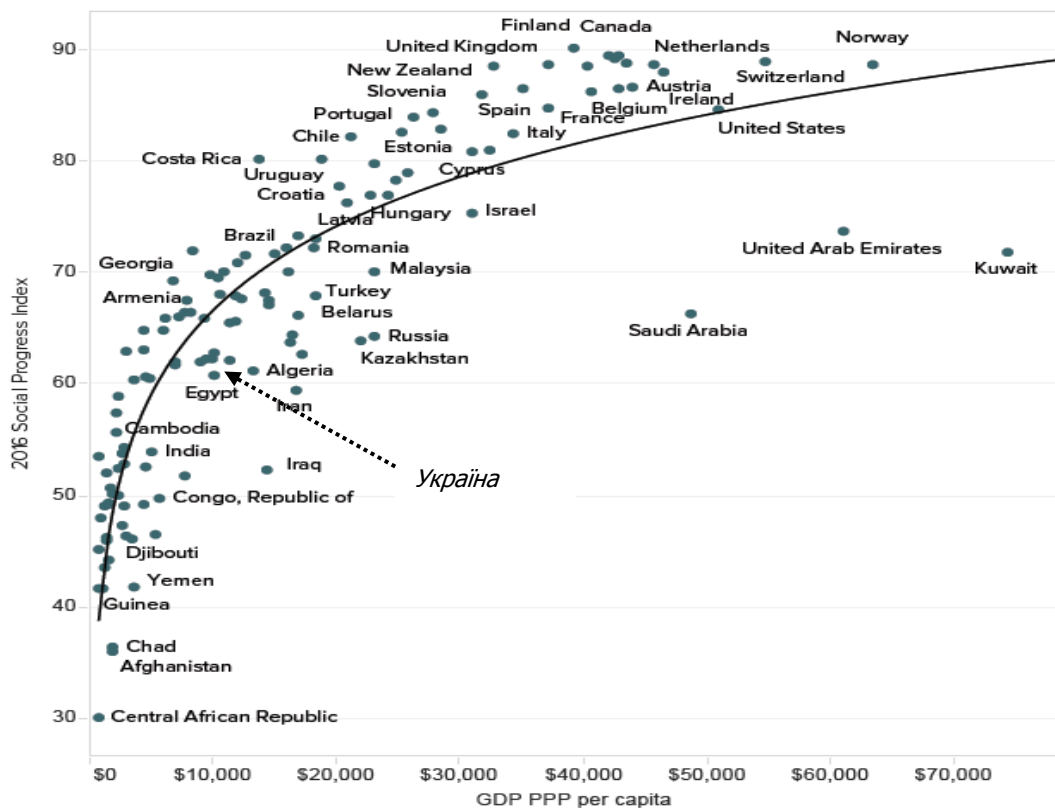
⁴⁶ Соціальний розвиток визначається як здатність суспільства задовольняти основні потреби своїх громадян, створювати основу, що дозволяє громадянам поліпшити своє життя, а також створювати умови для індивідів і громад для реалізації їх потенціалу. – Індекс соціального розвитку, 2016. – <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/research/social-progress-index-2016.html>.

⁴⁷ Місією організації *Social Progress Imperative* є покращення життя людей у всьому світі, особливо найменш забезпечених, та просування глобального соціального прогресу, зокрема – шляхом створення надійного, цілісного та інноваційного інструмента – Індексу соціального розвитку; сприяння науковим дослідженням та обміну знаннями з питань соціального прогресу; оснащення

сам по собі не гарантує високу якість життя громадян (діаграма «Порівняння ІСР та ВВП на душу населення»⁴⁸, врізка «Глобальні тенденції в контексті ІСР»⁴⁹).

Порівняння ІСР та ВВП на душу населення

Social Progress Index vs GDP per capita

ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ В КОНТЕКСТІ ІСР

Рейтинг країн за ІСР свідчить, що п'ять з 12 країн, які отримали найвищі бали, належать до скандинавського регіону – Фінляндія (1 місце), Данія (3), Швеція (6), Норвегія (7) та Ісландія (10 місце). Скандинавська модель соціальної відповідальності досить давно вважається ефективною, але наразі серед лідерів відзначаються також розвинуті європейські (зокрема, Швейцарія) та «англосаксонські» країни (Канада, Австралія, Нова Зеландія та ін.). Найбільший дисонанс між порівняно низьким рівнем соціального розвитку, з одного боку, та високим ВВП на душу населення – з іншого, спостерігається у країнах Перської затоки. США є єдиною великою західною демократією, у якій рівень життя населення значно відстає від економічного розвитку. Високі показники першої хвилі країн постсоціалістичного табору демонструють, що членство у ЄС надає значні вигоди для соціального розвитку.

лідерів бізнесу, влади та громадянського суспільстві новими інструментами для реалізації їх політики і програм.

⁴⁸ 2016 Social Progress Index vs. GDP per capita. –

<http://www.socialprogressimperative.org/wp-content/uploads/2016/06/2016-GDP-SPI-plot.png>.

⁴⁹ Індекс соціального розвитку, 2016. – <https://www2.deloitte.com/>.

Привертають увагу дві особливості стосовно економічного та соціального розвитку:

- **високий рівень ВВП сприяє соціальному розвитку, але не має вирішального значення;**
- у цілому, в більшості країн світу найгірші показники соціального розвитку – у сфері особистих прав людини, толерантності, інклюзивності, доступності вищої освіти і стану довкілля. При цьому, **не спостерігається прямої кореляції між підвищенням рівня ВВП на душу населення та підвищенням рівня толерантності та дотримання особистих прав людини.**

Інші вагомні індекси. Як зазначалося вище, останніми роками **інтерес до соціально-економічних індексів** суттєво зріс, ідеться вже про кілька десятків індексів, що охоплюють різноманітні аспекти життя країн і водночас дозволяють робити міжкраїнові порівняння⁵⁰. Це зокрема наступні⁵¹:

- **Індекс кращого життя** Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР)⁵² розраховується (з 2011р.) для близько 40 країн, формується на основі 11 складових, які визначаються як найвагомніші в контексті матеріальних умов (житлові умови, доходи, зайнятість) та якості життя (суспільство, освіта, екологія, громадянські права, охорона здоров'я, безпека тощо);
- **Глобальний індекс благополуччя** (*Gallup-Healthways Global Well-Being Index*) базується на національних опитуваннях (проводяться з 2005р.) у понад 160 країнах⁵³. Цей Індекс охоплює п'ять головних аспектів: успіх, соціальне, фінансове, фізичне і суспільне благополуччя;
- **Всесвітній індекс щастя** (*Happy Planet Index (HPI)*⁵⁴) (розроблений у 2006р.) ігнорує економічні показники, зосереджуючись на компонентах «Очікувана тривалість життя», «Досвід благополуччя», «Екологічна привабливість»;
- **Індекс процвітання** (*Prosperity index*⁵⁵) розраховується (з 2009р.) для понад 140 країн світу на основі 89 показників – як об'єктивних, так і суб'єктивних;
- **Національні рахунки добробуту** (*National accounts of well-being*)⁵⁶ розроблений і використовується для оцінки в більшості країн Європи (у т.ч. Україні) і концентрує увагу на двох головних складових – індивідуальне і суспільне благополуччя (як доповнення – благополуччя на робочому місці)⁵⁷.

⁵⁰ Див., зокрема: IndexofSustainableEconomicWelfare. – https://en.wikipedia.org/wiki/Index_of_Sustainable_Economic_Welfare, де можна знайти численні посилання на інші індекси.

⁵¹ Докладніше див: О.Кислицына. Измерение качества жизни / благополучия: международный опыт. – https://inecon.org/docs/Kislitsyna_paper_20160404.pdf.

⁵² Better Life Index 2016. – <http://stats.oecd.org/index.aspx?DataSetCode=BLI>.

⁵³ Gallup-Healthways Global Well-Being Index. – <http://www.well-beingindex.com/>.

⁵⁴ Happy Planet Index. – <http://happyplanetindex.org/>.

⁵⁵ The Legatum Prosperity Index 2016. – <http://www.prosperity.com/>.

⁵⁶ National accounts of well-being. – <http://www.nationalaccountsofwellbeing.org/>.

⁵⁷ Особливістю є те, що європейські країни з високим рівнем індивідуального благополуччя далеко не завжди мають і високий рівень суспільного благополуччя. Тільки дві країни – Данія та Україна – демонструють

Поряд із цим, у багатьох країнах, насамперед, розвинутих, крім визнаних міжнародних, запроваджувалися національні системи, спрямовані на визначення рівня благополуччя⁵⁸. Такі дослідження активізуються у кризовий і посткризовий періоди, що пов'язано з необхідністю чіткого визначення впливу кризових явищ на економіку країни і добробут її громадян. Утім, інформація про національні системи та їх реалізацію в окремих країнах є вкрай обмеженою.

Так, у **Франції** у 2009р. була опублікована доповідь, де оцінювалися рівні, результативність та ефективність економічної діяльності і соціального прогресу. Благополуччя визначалось як багатоаспектне явище, головними складовими якого є:

- матеріальні умови (дохід, споживання, майно тощо);
- здоров'я та освіта;
- особисті (індивідуальні) види діяльності;
- участь у політичній діяльності та управлінні різних рівнів;
- соціальні зв'язки, довкілля, безпека тощо.

Як важливий висновок стверджувалося, що необхідним є **перехід від виробничо-орієнтованого виміру до іншого, зосередженого на благополуччі людей** як у поточному, так і перспективному періодах.

Одну з найдовших історій (упродовж кількох останніх десятиліть) дослідження різноманітних аспектів добробуту та якості життя має **Німеччина**, що, вірогідно, зумовлене процесами об'єднання «двох Німеччин». У 2010р. була створена спеціальна парламентська комісія, яка у 2013р. представила відповідну доповідь. Одним з головних результатів доповіді стала пропозиція про те, що крім динаміки ВВП має враховуватися низка показників, що стосуються матеріальних, соціальних та економічних аспектів благополуччя.

У **Великій Британії** у 2006р. була започаткована низка досліджень, спрямованих на оцінювання «загального благополуччя» у якості доповнення до традиційних оцінок ВВП. У **США** у 2010р. ухвалено закон про розвиток ключових національних індикаторів (*Key National Indicator System (KNIS)*⁵⁹). Відповідна система мала містити економічні, соціальні та екологічні індикатори, які б уможлилювали оцінки прогресу країни. **Канадський** індекс благополуччя (*Canadian index of Wellbeing (CIW)*⁶⁰) містить 64 об'єктивних і суб'єктивних показників, поєднаних у восьми категоріях: здоров'я, освіта, культура, використання часу, міцність суспільства, рівень життя, участь у демократичних процесах (процесах розвитку демократії), екологічне середовище.

«стабільність»: Данія має найкращі показники як індивідуального, так і суспільного благополуччя, Україна – в обох категоріях найгірші показники.

⁵⁸ Докладніше див.: О. Кислицына. Измерение качества жизни / благополучия: международный опыт. – https://inecon.org/docs/Kislitsyna_paper_20160404.pdf.

⁵⁹ The Council of state governments resolution on a key national indicator system for the United States of America. –

http://www.csg.org/policy/policyresolution_categories/proposedresolutions/ResolutionKeyNationalIndicatorSystem.pdf.

⁶⁰ Canadian index of Wellbeing. – <https://uwaterloo.ca/canadian-index-wellbeing/>.

Index of Current Economic Capacity

Summary

In recent years, great attention has been paid to the (qualitative and quantitative) study of the quality of life, welfare, psychological well-being in Ukraine, as well as the appropriate formation of indices and ranking of territories and countries. In addition to international methods for indices estimations, investigations are being made to develop national systems for assessing the current state and prospects of the development of the country.

In Ukraine, there is also research for a certain generalized indicator, an index that would show the dynamics of purchasing power of Ukrainians based on selected sets of goods, for example: socially significant foods; a *borsch* set or an "Index of Ukrainian *borsch*"; a "medicine basket", etc. However, these analytical studies are crippled by their narrow focus and can not serve as a general characteristic of the quality of life.

The proposed **concept of economic capacity** for Ukraine covers not only the traditionally considered purchasing power of the population, but also economic stability– the ability of an "average" household to survive (in the case when current income sources are lost for a certain period of time). It is economic stability that is one of the most important conditions to have a sense of security in life and confidence in future – hence, the ability to build long-term life strategies, including strategies for economic behavior, and a general condition for positive social (and psychological) well-being.

Social economic capacity is the basis for achieving a significant part of other characteristics of quality of life (especially those requiring substantial public or private expenditures, such as quality food, access to clean drinking water, quality education, decent work and leisure, etc.).

The **Index of Current Economic Capacity** delves in various aspects of current purchasing power, access to monetary and financial resources, as well as financial sustainability of citizens (first of all, in terms of their savings) and can serve as an indicator of an overall socio-economic environment in Ukraine.

The whole idea of the **Index of Current Economic Capacity (*Index*)** consists of regular (monthly) monitoring of statistical data, tracking current trends in national social and economic policies that promote/hinder the increase in the level of economic capacity of society, its movement towards socio-economic European standards and norms; initiating wide-ranging expert and public discussions on actual socio-economic issues, as well as raising public awareness, bringing the information to respective decision-makers and developing appropriate proposals.

In order to calculate the Index, in the part of **objective indicators**, official statistics are used, which are systematically (monthly) provided by the State Statistics Committee, the National Bank of Ukraine, and relevant ministries and departments. **Subjective indicators** are obtained through monitoring public opinion and social well-being of Ukrainian society, regularly carried out by the Sociological Service of the Razumkov Centre.

In terms of **impact on the current solvency** several aspects are distinguished: the average nominal wage (respectively, the minimum wage, living wage, wage arrears); consumer prices (consumer price index, real wages); tariffs for housing and utility services (level of payment, coverage with subsidies for payment); presence/absence of state control over prices for socially significant goods (first of all, food). As regards to the impact on **economic sustainability**, the main aspects are as follows: interest rates of commercial banks (affecting bank deposits and loans); national currency

exchange rate (devaluation/depreciation); volume of lending to households; deposits in banking institutions; level of employment/unemployment; overall number of the population.

December 2013 was selected for a basic analysis. It is assumed that, at that time, macroeconomic indicators were characterized by a relative stability and were under relatively insignificant influence of external competitive factors.

The nominal average wage is chosen as the basic component for evaluating the level of economic capacity, against which a number of other indicators are determined. This focus on nominal wages is primarily due to the fact that wages are the largest component in the structure of incomes of Ukrainian households, and therefore a dominant component of their welfare.

To build the Index, 16 indicators (sub-indices) were selected, which are grouped into four categories: wages and minimum social standards, income and debt imbalances, savings and availability of financial resources, demography and employment. Establishing the values of sub-indices, as well as their weighting coefficients, allows us to determine the dynamics of a generalized Index of Current Economic Capacity.

The socio-economic situation in Ukraine, reflected in the values of the Index in 2014-2017, presented by the following dynamics (see page 37). The Chart (through steady decline of the index) **confirms the long-term deterioration of the socio-economic situation during the three years** (from the beginning of 2014 till the end of 2016). By contrast, there is **a marked increase in the Index value during 2017**. Among features of such improvement (based on the analysis of sub-indices), it is necessary to specify:

- strengthening of macroeconomic stabilisation processes, including avoiding a significant devaluation of the *hryvnia*, as well as lowering the consumer price index (inflation). A significant consequence was a sufficient increase in the average nominal and real wages (including doubling the minimum wage, as well as the fact that nominal wage growth rate significantly exceeded the inflation rate);
- raising the average wage also contributed to a certain improvement in the situation with arrears of wage payments, as well as payment for housing and utility services (including through subsidy system);
- easing and even reducing regional and sectoral imbalances (wage growth rates in relatively "poor" oblasts (regions) have exceeded those in relatively "rich" ones, as well as accelerated wage increases in the humanitarian sectors as compared with the industry ones);
- improving the employment situation (increase of labour supply and reduction of the pressure on vacant positions).

However, at the same time, indicators related to savings and lending to the households (reduction of lending, maintaining high credit rates) **remain unsatisfactory**. Of particular concern is the continuation of the decline in the size of population in Ukraine, as well as its structure.

In **prospects of the near future**, by taking into account the expected worsening of the economic situation in autumn-winter (in particular, growing currency devaluation and inflation, increasing costs for housing and utility services, reduction in seasonal employment), the Index of current economic capacity should be expected to decline.

To sum up, it should be noted that the proposed Index (focusing on economic components) is only the first step towards the constructing a truly comprehensive indicator that takes into account a wide range of statistical indicators and public opinion surveys and will correctly reflect changes in the development of the country, and contribute to implementation of an active and targeted social policy of the state.